

PARTIUMI FÜZETEK 2.

**SÍROK, SÍRJELEK
A VÁRAD-OLASZI TEMETŐBEN**

Kordics Imre

**SÍROK, SÍRJELEK
A VÁRAD-OLASZI TEMETŐBEN**

Kiadja

a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

1998

Fényképek:

Kordics Imre
Méder Árpád
Emődi János

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

A sorozatot szerkeszti:

Dukrét Géza

A kiadvány támogatói:

Péter I. Zoltán
Dukrét Géza
Király József
Tóth Lajos

Előszó

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1997. szeptember 26-28-i bihari honismereti konferenciáján elindított egy új kiskönyv-sorozatot, Partiumi füzetek címen. Célja településeink helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismertetése a Partium és a Bánság területén.

Nagyobb városainkról már számtalan kiadvány jelent meg, de kisebb településeinkről, főleg falvainkról nagyon keveset tudunk. E hiánypótló kötetek fő célja, hogy a kistelepülések saját kutatói vagy jó ismerői - pedagógusok, lelkipásztorok, orvosok, vállalkozók vagy mások - állítsák össze az anyagot, hiszen ők belülről ismerik a települést, ott élnek, mindig szívügyük volt megismerni saját történelmüket, szokásaikat, s össze is gyűjtötték ezeket az adatokat, de eddig homályban maradtak. Ők tudják, hogy melyek azok az események és adatok, amelyek saját közösségük számára fontosak és szükségesek. A másik fontos cél, hogy e kiadványokat az illető településen meg lehessen kapni, így az idelátogató egy helyi ismertetőt vehet a kezébe. Így méginkább érdekeltté és fogékonnyá tenné a helybeli kutatókat, hogy olyan értékes anyagot, ajándékot nyújtsanak át az oda látogatóknak, amelyre büszkék is lehetnek, s amelyben megtalálható minden jelentős információ. E könyv is e sorozatba illeszkedik bele.

Történelmi örökségünk megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges temetőink, nemzeti panteonjaink megismerése, felmérése, védelme. Hisz nemcsak őseink kultuszáról van szó, hanem a temető történelmünk egy darabja. Olyan mint egy történelemlékönyv: bizonyíték, hogy itt voltunk. Nagy személyiségeink végső nyugalóhelyei ezek, ugyanakkor művészeti és népművészeti kincsestárunk részei, kultúránk gyűjtőhelyei.

Településeink temetői, régi síremlékei az utóbbi időben rohamos pusztulásnak indultak. Sajnos, ehhez nagy mértékben hozzájárult a vandalizmus, sőt a tudatos pusztítás. Sok temetőnél a 24. órában vagyunk, tenni kell valamit megmentésükért. A tudatos rombolást már nem lehet helyrehozni, vannak helyek, ahol már csak annyit tudunk

tenni, hogy a régi sírköveket biztonságos helyre szállítjuk, kőtárat létesítünk. Vannak települések, ahol már ez sem sikerül, de annyit mindenképpen meg kell tennünk, hogy leírjuk, lefényképezzük, lerajzoljuk, összeszámoljuk, összeírjuk nagy személyiségeink sírköveit, feliratait, hogy legalább ennyit mentsünk meg az utókornak. Sajnos már ilyen stádiumban áll a Várad-Olaszi temető. Erről készített Kordics Imre átfogó, alapos kutatómunkán alapuló kötetet.

E rendhagyó kötetnek nem célja a pontos, mindent átfogó leltározás. Nem is lenne értelme, mivel egy felszámolásban lévő temetőről van szó, amelyet már rég bezártak, s enyészetre ítélték. Ezért a szerző eszményi értékmentésre törekedett. Művelődés- és művészettörténeti szempontból mutatja be a pusztulóban levő temetőt, elsősorban az utókor számára. Így születtek meg olyan fejezetek, mint: A legrégibb sírkövek; Sírjelek; A temető elfelejtett kövei; Kápolnák, címerek; Sírfeliratok; Sírkerítések; A temető szobrai; A legújabb veszteségek. A síremlékek egy része több fejezetben szerepel, mert lehet, hogy a legrégibb, vagy már elfelejtett, esetleg sírjele jellegzetes, sírfelirata különleges vagy jelentős, sírkerítése művészi. Ezért úgy tűnik, hogy sok az ismétlés, de ez elkerülhetetlen, mivel a különböző fejezetekbe be kell illeszteni ugyanazt a síremléket.

Városi köztemető volt ez, és nem felekezeti, ezért nagyon kevés dokumentum áll a kutató rendelkezésére. A szerző, miként bevezetőjében említi, az 1989-es fordulat után kezdett el kutatni. Főleg a még megmaradt síremlékekre, s az itt-ott fellelhető, vagy időközben megjelent írásokra alapozott. A bemutatás nem felekezeti szempontból történik, s nem annyira a személyiségek síremlékeit akarja bemutatni, hanem inkább művészettörténeti és népművészeti szempontból feltárni, értelmezni. Ezért megtörténik, hogy több nagyobb személyiségünk síremlékét nem ismerteti. Elsősorban azért nem, mert ezek az emlékek már eltűntek, s nem maradt hátra sem leírás, sem fénykép. Ennek ellenére igyekszik eleget tenni ennek a követelménynek is, mert több olyan síremléket ír le, mutat be fényképen, amelyek már rég megsemmisültek.

Igen értékes dokumentumot kap kézbe az olvasó. Legyen e könyv mementó. Ösztönző arra, hogy történelmi örökségünk e részét is meg kell becsülnünk, meg kell óvnunk, mentenünk.

Dukrét Géza

VOLT EGYSZER ...

*„Azon nemzet, amely emlékeit
veszni hagyja, azzal saját sír-
emlékét készíti.”*

Ipolyi Arnold

Az Olaszi temető 1972-ben zöldövezet státusba került és bezárták. Az 1779. február 9-én megnyitott sírkertben már akkor elkezdődött a napjainkig tartó rombolás. A rendteremtés sokakat foglalkoztatott, de eredményes megoldás eddig nem született. Az 1980-as évek elejére az egyre pusztított temető tabu téma lett. A rombolás hihetetlen méreteket öltött a hatóság hallgatólagos beleegyezésével; a temető útban volt, a múltat idézte. A megsemmisülésre ítélt Olaszi sorsa egyeseket arra készítetett akkor, hogy feljegyzéseket készítsenek, lefényképezzék és kimentsék a műemlék jellegű síremlékeket, vagy jelentős személyiségek földi maradványait.

Ezennel szeretnék **Goron Zenker Emília** emléke előtt fejet hajtani, aki áldozatos munkával igyekezett felmérést készíteni a temetőről (feljegyzései, felvételei még lappanganak).

Abban, az akkor nem veszélytelen, de a hatóság megtorlását könnyen kiváltható munkában részt vett **Méder Árpád** geológus, a Bihari Református Egyházmegye főgondnoka is. Köszönettel tartozom Méder Árpádnak azért, hogy információival és a temetőről készített felvételeivel segítette munkámat.

Látva a hihetetlen pusztítást, **Tempfli József** megyés püspök, még apátplébánossága alatt, 118 ismert váradi személyiség földi maradványait mentette ki, sok műemlék értékű sírkövel együtt. Tisztelettel köszönöm Őexcellenciájának az érdekes információkat és a segíteni akarást.

Főtiszteletű **Tókécs László** püspök segítségét ezúttal köszönöm.

Köszönöm **Mátyási Mária** fáradozását a sírkövek felkutatásában.

Az 1989-es fordulatot követően - látva, hogy az Olaszi temető megmentésére alig van remény - elkezdtem annak felmérését. Az

alábbiakban a végpusztulás szélén álló temetőt szeretném bemutatni, mely - ha rövid időn belül számottevő változás nem történik - helytörténetünk számára elvész.

A múltidéző sírkert ma sem fér bele Nagyvárad történetébe.

Talán a kényszerűség, a közöny és a jövő túl erőltetett építése fogja végleg lerombolni.

Félő, hogy a pusztulás-pusztítás és az építkezések megsemmisítik most (!), ha 1989 előtt ez nem sikerült. Majd csak múlt időben említjük: Volt egyszer egy Olaszi ...

A szerző

A legrégibb sírkövek

A temető kifejezés általános formában a 16. század elején terjedt el. Egy 1506-os kódexünk temetőföld megjelölést használ. Érdemes végiggondolni a „szülőföld-temetőföld” elnevezés kapcsolatát. A 16-17. század fordulóján használatos a temetőhely, leggyakoribb a később használt temetőkert megnevezés. A cinterem - templomkert temető - középkori megjelölés, melynek használata később Erdélyben maradt meg. Szent István uralkodása idején a templomok mellé temetkeztek. Szent László egyik rendelete pedig törvényszerűsíti a templom köré temetkezést, mivel akkor még az ősi pogány településen kívüli elhantolás nem szűnt meg. A reformáció, illetve a humanizmus újabb változásokat hozott. A templom körüli szűk hely vagy a járványok a falakon kívüli temetkezést segítették elő. A városon kívüli temetők létrejöttét állami rendelet is szabályozta: 1775-ben a Helytartótanács megtiltja a városon belüli temetkezést, ezt egy 1876-os rendelet meg is erősíti.

Szoros kapcsolatban áll a temető azzal a településsel, amelyhez tartozik. Mint halott település egy falu vagy város múltjának része, s e múlt megismerésének egyik forrása. A régi temetők a régészet és a néprajz számára fontos lelőhelyek.

A temető az a hely, ahová a túlélők az adott kornak és kultúrának megfelelően halottaik végső nyughelyét kijelölik és elhelyezik. A régi temetkezési szokások szorosabb kapcsolatot teremtettek az élők és a holtak között. A temető - egykor - jobban hozzátartozott a mindennapi élethez, régen gyakrabban jártak a sírokhoz.

Az ódon temetők - fáikkal, bokraikkal és mádaraikkal - a csend és a megnyugvás helyei voltak. Egyben sírkertek, kertek, ahol a növények kihangsúlyozott szerepet kaptak. Megnyugtató volt a temetők kápolnáinak, kriptáinak és díszes síremlékeinek látványa, vagy az egyszerű kereszték és fejfák nyújtotta hangulat.

A mai temetők uniformizált, betonkeretekbe zárt sírjainak látványa és a növényvilág hiánya lehangoló. Az ízléstelen, anyagi jólétet fitoktató sírhelyek taszítóak, melyek sok esetben lelki sivárságot takarnak. A szimbólumok, sírjelek csak díszítőelemek, jelentésük ma már alig ismert.

Régebben az embernek a sír volt a fontos - ahova kegyelettel ment -, amely a túlvilágba, az égbe vezető utat is jelentette, a sírjel pedig az ősökkel való kapcsolat szimbolikája volt.

Egykor az emberek szerették halottaikat közel tudni. A temetők a települések közvetlen közelében alakultak ki.

Nagyvárad régi temetőinek történetét vizsgálva láthatjuk, hogy egykor minden városrésznek külön temetőhely jutott (Újváros, Váralja, Velence, Olaszi, Szőlós és Őssi).

Újváros temetője ma már nincs meg. Ez a török hódoltságot (1692) követően az egykori Kápolna tér környékén volt. Az 1700-as évek elején épült kápolna - a ma is meglévő és átalakított ortodox templom - az, amely az egykori temetőre emlékeztet. Ezt a temetőt 1780-ban bezárták, mivel a városrész fejlődését akadályozta. Helyébe újjították meg a Zöldkerti temetőt, amelyet a századfordulón már szintén körbeépítettek, így 1899-től már ide sem temettek. Új köztemetőt kezdtek használni, a ma is meglévő Rulikovszkyt. A főbejárattól jobbra temették újra a névadó Rulikovszky Kázmért, 1870. április 18-án. Ő Szacsvey Imre és Nagysándor József mellett az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc nagyváradi mártírja. A 26 éves lengyel származású, orosz dzsidás százados a szabadságharc legvégén állt át a magyar oldalra, ezért 1849. augusztus 28-án kivégezték az oroszok. A kivégzés helyszínén, a temető szomszédságában maradt 21 évig, amikor hamvait ünnepélyes keretek közt újratemették a kijelölt díszsírhelyre.

Várad-Váralja is külön temetővel rendelkezett a Gillányi utca elején. Megnyitásának éve ismeretlen, de a Halácsy-féle térképen 1859-ben már szerepelt, s a századfordulót követően zárták be.

Várad-Velence temetője a téglavető szomszédságában volt és a 18. század utolsó negyedében nyílt meg. A görög katolikus részt 1775-ben, a római katolikusot 1778-ban, az ortodoxot pedig 1779-ben szentelték fel. Ezeket is felszámolták az építkezések miatt. A vasút innenső oldalán volt az 1782-ben létesített ortodox, az 1801-ben megnyitott zsidó és a református temető. A zsidó hitközségé az 1800-ban bezárt Hattyú utcai temetőt követően nyílt meg. Ebben az utcában volt már 1766 előtt a város első zsidó temetője. Ma a velencei temetőből a zsidóság részére kialakított terület maradt csak meg. A megszüntetett ortodox temető után a reformátusokét is bezárták 1952-ben, amelyben mára csak néhány

sírhely maradt meg. A területet a velencei zsidó hitközség 25 évre bérbé adta.

Az egykor külön községként szereplő Szőlős (ma a város része) szintén külön temetkezési hellyel rendelkezett. Ma már tömbházak veszik közül a bezárt, feldúlt kis temetőt.

A külvárostól (Madárváros) északra volt az Óssi (ma már szintén a város része) temető, melyet felszámoltak a gyárak terjeszkedése miatt.

A Körös jobb oldalán elterülő Várad-Olaszi városrésznek a 18. század utolsó negyedében két temetője is volt, mindkettőt 1779-ben nyitották meg. A Kistemető a régi Hidegser, a mai Kórház utcán volt, a Vértőzpont helyén. Ez 1868-ban betelt, így 1869-ben be is zárták. A városrész másik temetője a Nagytemető, amelyet ma Olasziként ismerünk. Ezt egyes források szerint egy Zsolnai nevezetű káplán szentelte fel és a Kanonok sor irányából volt megközelíthető. A város legnyugatibb részén elterülő temetőt ekkor még szántóföldek vették körül. Karácsonyi János által katolikus temetőnek említett sírkertet 1863-ban egy katonai résszel kibővítették. Ekkor már református és ortodox parcellái is voltak az Olaszinak, ezt a hatóság az 1970-es évek elején bezáratta.

A köztudatban Olaszi temetőként ismert sírkert a városrész nevének kölcsönvételeként terjedt el. Olaszi első írásos nyoma 1215-ből való, Villa Latinorum Varadiensium néven. 1848-ban egyesült Újváros Olaszival, létrehozva Nagyvárad megnevezését (majd 1860-ban Váralját és Velencét szintén Nagyváradhoz kapcsolták).

A Várad-Olaszi temető felügyeletét, rendezését, a bezárást követően a hatóság nem akarta, az egyház(ak) nem tudta elvállalni. A rombolás és a kegyeletsértés a hatalom hallgatólagos beleegyezésével már a bezárást követően elkezdődött, ami a mai napig folytatódik. Folytatódik történelmi örökségünk, múltunk egy darabjának megsemmisítése.

Az alábbiakban azt az Olaszi temetőt szeretném bemutatni, ami mára még megmaradt belőle. Ami értékesnek számított - legyen az márvány vagy öntött- és kovácsoltvas munka - azt nagyrészt ellopták. „Kirándulók” tüzet raknak, kecskék és tehenek legelnek ma is ott zavartalanul. Szinte naponta újabb sírkövek semmisülnek meg a vandál pusztítás miatt, frissen kihantolt sírok éktelenkednek újra (ki tudja ki menti hozzátartozóját), a megcsönkített fák száma egyre nő. Ez a fogyatkozó területű, foghíjas temető ma sem eléggé gondozott, vigyázott hely.

Az összhatásában rejlő értéke naponta csökken, múltbéli hagyatékunkat, helytörténetünk jelentős részét veszítjük így el. Nagyváradai viszonylatban egyedülálló sírköveink műemléki jelentőségét (számát és korát tekintve), e város temetkezési kultúráját, az ehhez tartozó jelrendszert - a sírjeleket - igazán ebben a temetőben lehet nyomon követni.

Az említett pusztulás-pusztítás és az építkezések miatt értékei egyre apadnak. Az építkezések a temető területének jelentős részét elvették. Az 1960-as évektől kezdődően a rogeriuszi negyed tömbházainak felépítésével csökkent a területe (1. térkép). A második ilyen jellegű veszteséget a görög katolikus templom és egyházi központ s a megkezdett református templom építkezései okozták. Az építkezések miatt a két egyház külön területet kapott a temetőből. Ehhez járult az utca szélesítésének során a temetőkerítés 4,5 méterrel való beljebb költöztetése (2. térkép). Ezt a területi veszteséget fogja fokozni a római katolikus szeretetotthon felépítése, és a város kezelésében maradt rész rendezése-parkosítása is. Bármennyire fontos is a templom és egyházi építkezés, a temetőre nézve ez veszteséggel jár. A református templom építése során a csontokat és a sírkövek nagy részét összegyűjtötték. A görög katolikus egyházi központ alapozása során a csontokat és a koporsómaradványokat kiszórták, a felvonulási területen pedig a sírhelyeket földgyaluval radiózták le. A kerítésköltöztetés során a sírköveket összetörték, vagy egyszerűen az egyik szemétdombra vitték. Így a területileg is fogyatkozó (mostani nagysága 79 489 négyzetméter), folytonosan pusztuló temető egykori értéke ma már alig lelhető fel. Megmentésére kevés a lehetőség, s a megmaradt értékek felmérésére és bemutatására ez az utolsó esély.

A legismertebb sírkőművészeti emlékek az ősi székesegyházból származnak, amely Magyarország egyik jelentős királyi és főpapi temető helye volt. A későbbiekben a sírkövek mellett más temetkezési kellékeket is használtak. Így a 17. században Nagyváradon is festett vagy faragott epitáfiumos, halotti címerek és lobogók őrizték az elhunyt emlékét. Szalárdi János Krónikájában három olyan temetkezést is leírt, ahol a fentiekben említett funerális eszközöket használták.

A 18. században több márványepitáfiumot is elhelyeztek a váradai templomokban. Ilyenek láthatók a várad-olaszi plébániatemplomban,

a volt Szent Egyed (ma ortodox) és a biharpüspöki református templomban is.

Lövei Pál szerint: bizonytalan vagy nem ismert a származási helye e csekély számú, a 16. század második feléből, a 17. századból származó síremlékeknek.

A 16. és 18. század sírköveinek leletanyagát a szakdolgozatok már több esetben bemutatták. Ehhez még az tehető hozzá, hogy a különböző ismertetőik óta a bemutatott anyag egy-egy darabja még jobban tönkrement, egyesek megléte pedig ma már bizonytalan. A meglévők felmérése és biztonságos tárolása fontos feladat kellene hogy legyen.

Egy ismeretlen időben és körülmények között előkerült 18. századi sírkő bemutatásával szeretnék rátérni az Olaszi temető legrégebbi síremlékeinek leírására. Ez egy betonba ágyazott szívalakú sírkő 1789-ből, amely sokáig a múzeum melletti parkban pusztult tovább. Eredetileg az Olaszi temetőben is állhatott, mindenképpen temetői sírkő. Ez az 1789-es kő szinte azonos díszítésű (a szív peremén babérfüzér fut körbe, keretbe fogva a szöveget), a 19. század elején készült két hasonló, darabokra tört síremléssel, melyek még ma is megvannak az Olasziban. Ez a 18. századvégi és a mai napig is meglévő 1823-as, valamint az 1839-es (melyek szimbolikus jelentése a „Jézus szíve” kultuszra vezethető vissza) jelzik, hogy a századfordulón ez a sírkőforma már igen elterjedt volt (egyes források szerint a 18. században az ország nyugati határszéle és közepe volt elterjedési területe).

A sírkő az Olaszi temetőnek is a legmeghatározóbb tárgyi emléke.

Mint legrégebbi síremlékformát tartjuk számon e sírköveket, melyek a 16. századtól önállósultak, amikor a temetők egyre inkább a lakott terület falain kívülre kerültek. A 16. és 17. század fordulóján már egyre nő a számuk. A keresztény vallás kialakulásával a templomokban van jelen, mint kőlap, vagy a belső és külső falakon az elhunyt alakjával és címerével. A gótikában és a korai reneszánsz alatt feliratuk a szélre került. Kiemelkedő személyek részére készültek a tumbók. Önálló sírkő - a cintermekben - a 15. században ritkán fordul elő. A sírkövek legrégebbi formája a felirat nélküli faragatlan kövek, melyekről később már véstek is.

Az 1779-ben megnyitott Olaszi temető - tudomásom szerint - legrégebbi sírköve 1806-ból való. Mint a temető legrégebbi kövei ez is tábla alakú és felső része keresztben végződik. A szélein csigavonallal

karcsúsított sírkőtáblának felirata: **Juliana Elhaft Johannes Piller özvegye 1806.** (1. kép).

Egy katolikus szertartáskönyv sírkeresztek használatát írja elő, melyeken a feliraton kívül különböző jelképek is helyet kaphatnak. Így sírjelként említi a homokórát, a letört virágot és a lábszárcsontos koponyát. A keresztben végződő tábla alakú kövek a felirat és a jelek elhelyezésére igen alkalmasak voltak.

A fentiekben leírtakkal szinte azonos formájú, a Hoványi család egyik 1820-ban készült köve is. Felirata igen megrongált, keresztje már letört, de megvan. Itt a halál szimbólumát, a koponyát és a lábszárcsontokat gondosabban faragták ki. Ez a kő már nem sokáig áll ellen az idő és a vandál kezek pusztításának (2. kép).

A fent említett 1877-es szertartáskönyv sírjelei között van a lábszárcsontos koponya is, mely általánosan nem terjedt el (inkább a kor gyászjelentésein figyelhető meg Nagyváradon is).

E két legrégebb kő még ezt a ritka szimbólumot őrzi a 19. század elejéről.

A szimbolikus értékkel bíró szív alakú sírkövek magyar nyelvterületen a 18. század második felében terjedtek el. A szív, mely vallási és emberi érzelmeket fejez ki, sírkőformaként a református temetőben is megtalálható kereszt nélkül. Luther Márton és Kálvin János pecsétjén is ott volt a szív, mint a szeretet jelképe. Az Olaszi temetőben fellelhető ilyen alakú kő felül keresztben végződik vagy rávésték azt. Az előbbiből még két kő összetört darabja megvan. Ezek igazolják azt, hogy az ilyen formájú sírkövek a 19. század elején, tájainkon már elterjedtek (elterjedésüknek nagyságára nem lehet feleletet adni a megmaradt anyagból). A nehezen összerakható darabok a múlt század eleji sírkőfaragás egyik legérdekesebb és legértékesebb példái. A kőtáblára domborszerűen kifaragott szív peremén babérfüzér fut körbe, ez foglalja magába a szöveget. A szív felett kereszt volt, amelynek szárvégződése ívesek. Az 1823-as kő felirata **Kövér István hitvese Hildebrandi báró Prandau Mária** (3. kép). A család szintén nőtagjának összetört sírköve 1839-ből való, a következő szöveggel: **Tekintetes Kövér Izekutz Terézia**. Már a század legvégén készült egy hasonló sírkő, érdekes módon az elhunyt ebben az esetben is nő. Ezen csak a kőtáblára vésték a keresztet, a kifaragott szívben a következő felirat olvasható: **Bodis Ferencné. szül. Kocharszky Katalin** élt 42.évet, meghalt 1896.

Időben következik **Horváth Jolán** 1826-os sírköve. A felvételt Méder Árpád készítette az 1980-as évek elején (A kő még ma is áll. 4. kép).

A stilizált olaszkoszorúval díszített sírkő mellett **Horváth Istvánné** 1861-es síremléke látható.

Kiemelkedő értékű **Beöthy Imre** latin szövegű 1830-ban készült sírköve (5. kép). Ő 86 évesen halt meg, mint köztisztviselő jelentős pozíciókat töltött be, volt aljegyző, ítélmester, altárnok és a két-személyes tábla ülnöke, valamint az István-rend keresztese. Az 1830-as Beöthy-kő mellett látható **Beöthy Bertalan** és **Amália** sírköve, formáját tekintve a 19. század első harmadában készült. (98. kép)

Huzly Konrád 1832-es kövéről már letörték a keresztet. Az Olaszi talán legszebb, romantikus elemekkel díszített sírköve **Jakabffy Lázáré**, aki 1834-ben halt meg (6. kép). Szintén 1834-ben készült **Lukács Antal**, Csanád vármegye táblabírájának és fiának, Jánosnak „több tekintetes és nemes vármegyék táblabírájának” síremléke (7. kép).

Siski Zsuzsanna 1842-ben készült sírkövén egyenlő szárú kereszt látható, formája pedig a 19. század első felére jellemző (8. kép).

Jellegzetes sírkőforma ebben a században (főleg a század második felében) **Bollárszki Johanné** is 1846-ból (9. kép).

Formájukat tekintve elterjedt volt a múlt században a feloszlopokkal határolt sírkő is. Ilyen **Piller Jakab** 1849-ben készült síremléke, mely szépen faragott kereszttel végződik (10. kép).

Gyakran használtak ebben az időben „ereszes” díszítésű síremlékeket, legtöbbször feloszlopok nélkül. Ezt a megoldást választották **Kuntser György** 1849-es síremlékének megfaragásakor is (11. kép).

A premontrei kanonok és nagyváradai főgimnáziumi tanár **Fekete Imre Gábor** 1856-ban készült sírkövével zárom az Olaszi legrégebbi köveinek bemutatását (12. kép). Természetesen a 19. század elejéről még több sírkő is megmaradt, csupán néhányat emeltem ki, érzékeltetni akarva, hogy milyen értékek pusztulnak itt el naponta (a „naponta” nem túlzás az Olaszi temető esetében).

Az említett 1806 és 1820-as csigavonallal határolt síremlékek gyakran felhasznált típusra utalnak. A rokokó utóhatásaként kedvelt formák maradtak, melyeket feltehetően egy helyi kőfaragóműhely készített.

Ilyen sokat használt változat volt a század elején és közepén az ún. „Isten-szemmel” díszített sírkő, mely szintén az egyik városi műhely terméke lehetett. E kétféle sírkőfajtát gyakran felhasználták, de jellem-

zően nem terjedt el Nagyváradon. Formájuk és a díszítésükre használt sírjel is (lábszárcsontos koponya és az Isten-szem) elég ritkán előforduló változat.

Külön megrendelésre vagy máshol készültek egyes síremlékek, erre utal az, hogy mára már csak egy-egy darab maradt meg belőlük. Ezek közé tartozik az említett Beöthy-kő 1830-ból vagy a Jakabffy Lázáré 1834-ből.

Göndöcs Benedek például 1857-ben készített sírkövet családjának, de ezt Pesten rendelte meg.

Két neogótikus sírkő szintén a ritkábbak közé tartozik. Az egyik 1857-ben készült a **törökszentmiklósi Benyetzky Imrenő**, a másik **Balázsovich Zsigmondnő** sírjára 1862-ben (13. és 14. kép).

A fenti példák (a legrégebbi és egyedi kövek) csak az Olaszi temető síremlékeinek egy részét mutatják be, a teljesség igénye nélkül. Célja a figyelem felkeltése.

Az alábbiakban igyekszem bemutatni a megmaradt síremlékek legelterjedtebb formáit, hozzávetőlegesen behatárolva az időt is, amikor előfordulásuk a leggyakoribb.

Siski Zsuzsanna 1842-ben készült, egyenlő szárú kereszttel díszített sírköve - formáját tekintve - a 19. század első felében készült nagyváradi síremlékek egy jellegzetes darabja (8. kép). A tábla alakú kő félkörrel záródik, így a kereszt csak vésvé volt ábrázolható. A félkör két szára egy-egy vállban végződik. A sírkő egyosztatú: a szövegmező és a sírjel egyazon mélyített síkban van, létrehozva így egy keretelést.

A református sírkövek ebben az időben hasonló formájúak, természetesen sírjékként az akkor már elterjedt szomorúfűz szimbolizálta az elmúlást. A **Szarka család** 1854-es epitáfiumos sírköve ezt a jellegzetes egyszerű formai megoldást követi (15. kép).

Ezek a sírkövek a múlt század elején igen elterjedtek voltak, divattá váltak, a legolcsóbbak közé tartoztak, és talán egy azonos műhely termékei is voltak.

Az 1800-as évek második felében ezekről a félkörben végződő kövekről elmarad sok esetben a váll kiugró része, a szövegmező pedig már nem kerül egy síkba a sírjellel. A szövegmező mélyített síkját általában hullámvonalú keretelés díszíti. Ez az egyszerű, de már eltérő formai megoldás látható **Szolnok János** '48-as honvéd hadnagy 1890-ben készült sírkövén (16. kép).

A két kőtípus közé pontos időbeni határ húzható: a század eleji típusok még előfordulnak később is, vagy az 50-es évektől használtak egy-egy korai darabja már előbb felbukkan. Annyi bizonyos, hogy ezt az egyszerűbb és olcsóbb sírkőformát használták Nagyváradon a múlt században, s a polgárság szegényebb rétegének kedvelt síremléke volt. Anyaguk gyakran a vörös márvány volt. Sírjelként a vésett kereszt vagy Krisztus monogram és szomorúfűz díszítette.

A 19. század második felében jelentős volt Slézinger József várad-váraljai kőfaragó műhelye, s a megmaradt kövek nagy forgalomra utalnak.

A múlt század egy másik jellegzetes formai kiképzése a tábla alakú, keresztben végződő és feloszlopokkal határolt sírkőtípus. Az Olaszi temetőben ezt képviseli **Sztaroveszky Károlynak** 1849-ben készült köve. Az „orvos tudor” síremlékéről is - mint annyi másról - már letörték a keresztet (17. kép). Ebben az esetben is elmondható, hogy ez a formai megoldás átnyúlik a század második felére. Ekkor a klasszicista hatású síremlékek mellett nagyon elterjedt lett a feloszlopok nélküli, de szintén keresztben végződők. Szembetűnő ennél a típusnál a szövegmező feletti ereszes díszítés változtatás formája. Ilyen formai kidolgozást láthatunk **Kalatay Mihály** 1873-ban készült kövén (18. kép). Ezek általában vörös márványból készültek és ilyen fokú megmunkálásuk komoly feladatot jelentett. A szövegmezőt is védő, egyben fontos díszítőelemként használt eresz mellett, jelentős kőfaragóteljesítmény a kereszték kifaragása. Ezek szárainak kiképzése igen változatos. Így találunk egyenes, félköríves és karéjos szegmentíves lezárású kereszt-szárakat, melyek ebben az időben a legelterjedtebbek voltak. Érdekes módon a feloszlopokkal határolt sírkőforma egy nagyobb, robusztusabb változata is feltűnik, általában anyaguk sziléziai márvány.

Ezek sírjele leggyakrabban a keresztre vésett Krisztus-monogram. Az eresz alatt több esetben ott látjuk a letört szárú rózsát, ritkábban a tulipánt.

A múlt század második felében egy jellegzetes formájú sírkő jelenik meg az Olaszi temetőben. Ezek tábla alakúak, 8, legfeljebb 14 cm vastagságúak, melyek tompa szögben végződnek. A csúcsos végződés alatt látható a sírjel, mely általában szomorúfűz vagy kereszt, mindkettő vésvé. **Asztalos Ferenc** '48-as honvéd sírköve egyike e jellegzetes síremlékeknek. Az 1895-ben készült kő szöveg feletti részén ott van

egy szépen vésett szomorúfűz, mint jól ismert református sírjel (a katolikus sírköveken leggyakrabban a vésett keresztet használták. (19. kép)

Ez a fajta sírkőtábla két változatban is közkedvelt volt: az említett, a nagyobb a 2 métert is eléri, a kisebb kb. 145 cm-t.

A város legismertebb kőfaragó műhelyéből is ezek a síremlékek kerültek ki, amit Weiszlovits Adolf alapított és vezetett. Később fia, Lajos vette át a temetkezési vállalatot és rendelkező céget. Ebben a műhelyben értékes kovácsoltvas sírkerítéseket is készítettek, melyek ma temetőink talán legszebb ilyen emlékei. 1914-től a Weiszlovits cégnél az üzletvezető Erdélyi Sándor kőfaragó lett, aki Lajos halála után önállóan igazgatja a vállalatot. Ő tervezte Nagyvárad talán legszebb síremlékeit ebben az időben. A Weiszlovits cégnél készült a Szigligeti-tábla, vagy Rómer Flóris által megrendelt emléktábla, mely József főherceg 1878-as látogatását örökíti meg a tudós kanonoknál.

Másik ismert kőfaragó műhely volt a Lévay Márton, később „és fia” cég (Tibor). Az itt készült síremlékek ma is a legszebbek közé tartoznak.

Löwy Márton szintén a nagyobb forgalmú műhelyek egyikét mondhatta magáénak.

A 19. század utolsó harmadában mindkét valláson lévők egyre gyakrabban rendelik meg az ún. obeliszket sírjaikra. Ez a síremlékforma a felemelkedő polgárság egyik szimbóluma lett, ami a temetkezési kultúránkat jellemzi. Ezekből a nagyméretű és értékes kövekből mára már alig maradt néhány sértetlenül a nagyvárad-i Olaszi temetőben. Legtöbbet elloptak vagy ledöntöttek és összetörték. Általában a nagyobb, a kétméteres az ismertebb. A talpazat fölötti lépcsőzetes darabokkal szabályozható volt magasságuk. A kisebbek a másfél méter körüli nagyságot érték el. Anyaguk a fekete és szürke márvány, a labradorit vagy a sziléziai márvány. Elvéve még találunk ebben a gazdtalan temetőben is néhány szép obeliszket. Így az **Amigo**, a **Cseresnyés**, a **Hoványi**, a **Csapó** vagy a **Kubinszky** síremlékek, a múlt század végén a fent említett formával és anyagból készültek (20. kép).

Sírjelként általában a kereszt és a szomorúfűz díszíti őket.

Az obeliszkek századunk közepéig a polgári jólét szimbólumai is voltak, majd ezeket a megváltozott társadalmi, gazdasági helyzet miatt a 40-es, 50-es évektől olcsóbb, kevésbé díszes síremlékek váltották fel,

megjelennek a betonból öntött sablonos formák, esetleg a kisebb és más formájú márvány emlékek.

A 19. század nagyváradi sírkőfaragványait a fentiekben leírt jellegzetes formák uralták. Ezek mellett kisebb számú, érdekes formai megoldások is gazdagították az Olaszi temető síremlékeinek számát, általában a romantika és az eklektika jegyében.

A megmaradt Olaszi temető legrégibb és legjellemzőbb síremlékeit igyekeztem itt bemutatni. Megmaradásuk, megmentésük kilátástalannak látszik. Talán egyik megoldás lehetne, ha a rendbehozott és bezárt kápolnáknak kapnának helyet. Ha a szabadban maradnak előbb-utóbb tönkremennek, összetörik őket, pedig nagyon sok a műemlék jellegű, és így múltunknak is pótolhatatlan emlékei. Ismert személyiségeink emlékét ily módon is ápolnunk kellene.

Ebben a temetőben a sírkőfaragás olyan jeles darabjai maradtak meg, melyekhez hasonlóak Nagyváradon már alig találhatók. Kimentésük fontos feladat kellene hogy legyen, lassan elveszítjük ennek lehetőségét ...

Sírjelek

Kultúránk folyamatosságát - többek között - bizonyos szokások is biztosítják. Ilyen a halottas szokásokhoz kapcsolódó jelrendszer is, amely az elődök, a halott ősök tiszteletével függ össze.

A sírjel ennek a jelrendszernek egy tárgyi kelléke, képi kifejezőmódja. A sírköveken, fejfákon látható jelek, díszítmények nyelvi segítség nélkül is üzenetet közvetítenek, közlik a vallási hovatartozást, kifejezik a gyászt és az elmúlást, valamint az újjászületésre és a túlvilági életbe vetett hitet. A sírkövek díszítményeinek jelképes értelmük van, vizuális szöveggé válhat meghatározható mondanivalót közölnek. Ezeket a jeleket használva egy közösség könnyebben megőrzi identitását. A sírjelek kialakulását egy adott közösség gazdasági és társadalmi helyzete határozza meg, időnként változnak is, mivel a hagyományt a divat befolyásolja.

A nagyváradi-olaszi temetőből bemutatásra kerülő sírjelek általában elterjedtnek mondhatók a magyar nyelvterületen. Az 1779-ben megnyitott és „Olaszi”-ként közismert temetőben ezekből már alig találunk. A megállíthatatlannak látszó pusztulás-pusztítás pedig oda vezethet, hogy ezt a keveset is végképp elveszítjük.

Az itt folyó építkezések miatt területe jelentősen csökkent.

A református egyház megkezdte rogeriuszi templomának felépítését, ők ígéretet is tettek a sírkövek megmentésére.

A görög katolikusok miután felépítették templomukat, egy egyházi központ felépítését és elkezdték. Ekkor az alapozás során kiásott sírok tartalmát egyszerűen a csontokkal és a koporsómaradványokkal együtt a temető más részén szétszórták. A földgaly a sírok egész sorát leradírozta, majd - mint még most is látható - kupacokba félrenyomta az útból. Így semmisült meg Nagyvárad egyik legismertebb festőjének, **Balogh Istvánnak** – 1890-1956 – (96. kép) és családjának sírhelye. Szintén itt döntötték le **Asztalos Ferenc** 1848-as honvéd sírkövét, aki 64 évet élt és 1895-ben halt meg (19. kép).

A főbejárat felőli út szélesítése ürügyén a kerítés 4,5 méterrel beljebb került. A sírköveket összetörték és a szemétdombra szállították. Itt bolygatták meg **Nagy Márton** – 1861-1942 – (93. kép), Várad egyik ismert személyiségének a sírját. Életét a vármegye szolgálatának szentelte, a

Szabadság és a Várad című újság főmunkatársa volt, írásaiban pedig a megye ismert személyiségeinek állított emléket. Nem maradhatott a helyén **Középesy Gyula** – 1846-1917 – síremléke sem (92. kép), aki oly sokat tett az egykori múzeum ügyéért. Kímélet nélkül rombolták le az ismert **gattajai Gorove család** címeres kriptáját is (94. kép). Megsemmisült néhány érdekes sírjel is ekkor. Például a ritka Napmotívumos kövek egyike 1846-ból, vagy egy eltört törzsű tölgyet ábrázoló síremlék.

A temető legszebb sírkerítéseit ellopták, tönkretéve az egész sírhelyet. Így semmisült meg a **körösnadányi Nadányi család** szép kovácsoltvas kerítése. Erre a sorsra jutott **Standari György** síremlékének lilium motívumos, monogramos kerítése is (75. kép). Érdekes, hogy a legrégebb és a legértékesebb munkák tűnnek el. Mintha valakik megbízásából rabolnának, gondosan vigyázva a minőségre az értékes kovácsoltvas kerítések kiválasztásánál. Itt nem ócskavas gyűjtés folyik ...

Visszatérve a még megmaradt sírjelek bemutatásához, elsőként a keresztet kell megemlíteni. Ez a legelterjedtebb sírjelnek számít ebben a temetőben. A keresztet az egyház a megváltás eszközének, az üdvözülést kifejező jelnek tekintette. Általában a halál és az élet jelképe egyszerre, hiszen a szenvedésnek és a halál feletti győzelemnek a szimbóluma.

Magyar nyelvterületen a 16. században kezdik meg a keresztnek használatát a sírok megjelölésére, ennek az ellenreformáció idején egyre nagyobb szerepe lesz.

A múlt század második felében a liturgia előírta a főkereszt felállítását, kápolnák építését és a sírok kereszttel való megjelölését a katolikus temetőkben: Az Olaszi temető központjában is, annak felszentelése során főkereszt felállítására került sor. Halottak napján, de máskor is, virág és gyertya látható a főkereszt tövében.

A virág elhelyezése az I. világháború után vált szokássá, általában a máshol pihentekért kerül a főkeresztnek tövébe. Az Olasziban - szerintem - a megsemmisített sírok helyett a hozzátartozók ide helyeznek virágot, így emlékeznek (21. kép).

Az Olaszi temetőre jellemzők a múlt század első felében elterjedt keresztben végződő táblaalakú sírkövek. A legrégebbieken rajta áll a **Jesus Nazarenus Rex Judeorum** rövidítése, mint általában a főkeresztken.

A temető feltehetően két legrégebbi sírkövén szintén ez látható. Egy 1806-os kő felirata Juliana Elhaft Johannes Piller özvegye. A szöveg felett lábszárcsontos koponyán feszület látható, Krisztus halálát és emberi mivoltát is szimbolizálva. Felette az említett négy betű szintén oda van vésvé (1. kép).

Az ismert Hoványi család sírhelyén egy ledöntött és széttört 1820-as sírkövön ugyanez a díszítés látható, domborszerűen kifaragva (2. kép).

Az említett két sírkövet a rokokóra jellemző csigavonal szegélyezi. Feltehetően több rokokó kő is volt egykor itt, töredékük egy részét még évekkel ezelőtt meg lehetett találni. A befelé csavarodó csigavonal szintén sírjelként is számít, hiszen a halált, a megérkezést is szimbolizálja. A lélek túlvilági útját, az Istenhez vezető utat is jelképezi.

Azok a sírkövek melyek nem végződnek keresztben, felső részük félkörös vagy csúcsívben fejeződik be. Ezek a kereszt vésett változata van jelen az ún. Krisztus-monogramban. Ez a középkor végén elterjedt I.H.S. a név két első és utolsó betűje. Ilyen például **Gálbory Emánuel** 1854-es köve (22.kép). Az 1800-as évek sírköveinek nagy része keresztben végződött, rajta az említett monogram vésett keresztje is (23. kép). Így alakult ki kereszt a keresztben díszítés. Ez látható **Pásztor Endre** 1889-es kövén is. Érdekessége, hogy a szöveg felett még két kereszt lett bevésve.

Főleg századunk első felében kezd elmaradni a tábla formájú sírkő. A katolikus sírkövek is obeliszk formát kapnak vésett kereszttel.

A keresztzár végződése külön figyelmet érdemelnek, íves (félkör) vagy karéjos (három karéj). Bár ezek a végzések általánosan elterjedtek mégis különbség van közöttük attól függően, hogy például Slézinger József várad-váraljai vagy Gerenday mester pesti műhelyében készültek a múlt század közepén.

A múltban szép öntött- és kovácsoltvas kereszteteket készítettek. Néhány értékes darab még ma is látható a temetőben (24-25. kép)

A betonból öntött silány kereszt mellett megjelentek a csőből-vasból öntött igénytelen munkák is. Fakereszt nincs ma már az Olaszi temetőben.

A sírkövekre vésett jelképek egyike a vallási és emberi érzéseket kifejező szív motívum. A szív a szeretet, a szerelem szimbóluma. A temetőben a családi összetartozást jelenti és vallásos jelentése is van. A múlt században vált általánossá és az egyik leggyakrabban használt sírjel lett. A katolikus vallásban a „Jézus szíve” középkori fogalom, de a

17-18. században vált általánossá, miután III. Kelemen pápa engedélyezte nyilvános tiszteletét. A városi polgárság a 16. században kezdi használni, síkban ábrázolva a köveken.

Az Olaszi temetőben a szív motívum két igen szép példáját láthatjuk. Egyik, a temető talán legszebb sírkövén van, amit **Göndöcs Benedek** udvari káplán a gyermeki és testvéri szeretet örök emlékéül „állította...” 1857-ben. A feloszlopokkal határolt kőtábla itt is keresztben végződött, amit már lelöttek. Az 1823-42 között elhalt szülők és testvérek névsora alatt külön térben látható a motívum: a lángoló szívet kereszt és horony töri át, mindezt jobbra és balra indadísz övezi. A szív, kereszt és horony, a hit, remény és szeretet szimbóluma. A lángoló szív a keresztény szimbolikában Isten iránti forró szeretetet is jelenti (26. kép).

A másik szív motívumos sírkövet **Dekker Antal** elhunytával felesége készítette 1867-ben. Ez egy kisebb méretű, felül szintén keresztben végződő tábla alakú sírkő. A szépen faragott kő szöveg alatti részében egy szív van vésvé, amiből három szál tulipán nő ki. Itt a szívből kinövő tulipán a házastársak összetartozására utal, általában szerelmi üzenetet hordoz. A szövegsorok elejét és végét egy-egy szál tulipán határolja. A sírkő keresztjében egy megdőlt kereszt van vésvé, melynek tövéből egy eltört szárú tulipán nő ki, a megszakadt élet, a halál szimbólumaként (27. kép).

Egy szépen kovácsolt keresztet lilium fon át, a száruk találkozásánál pedig egy szív látható. A múlt században az ilyen kovácsoltvas munka elterjedt lehetett, hiszen teljesen hasonló szíves kereszt látható Mezőtelegd temetőjében is. Mindkettő szövege olvashatatlan.

A szimbolikus értékkel bíró szív alakú sírkövek magyar nyelvterületen a 18. század második felében terjedtek el. A református temetőkben kereszt nélkül szintén megtalálhatók. Az Olaszi temetőben fellelhető ilyen alakú kő, felül keresztben végződik, vagy ez van rá vésvé. Az előbbiből még két sírkő összetört darabjai még megvannak. A nehezen összerakható darabok a múlt század eleji sírkőfaragás érdekes példái. A kőtáblára domborműszerűen kifaragott szív vonala növény ornamentikával van díszítve, mely magába foglalja a feliratot. Az 1823-ban készült kő szövege a következő: **Kövé** István hitvese, szül. **Hildebrandi báró Prandau Mária** (3. kép). A család szintén nőtagjának összetört sírköve 1839-ből való a következő szöveggel: **Kövé** **Izekutz Terézia**. Már a század legvégén készült egy hasonló kő, érdekes módon az elhunyt itt is nő volt. Ezen csak a kőtáblára vésték a keresztet, a

kifaragott szívbén a következő szöveg olvasható: **Bodis Ferencné, szül. Kocharszky Katalin**, élt 42 évet, meghalt 1896-ban (28. kép).

A halott és az élőfa máig kimutatható kapcsolata nagy múltra tekint vissza. A sírhely fával való megjelölése még kimutatható az Olasziban is. Ennek jellegzetes formája: a kerítéssel körülvett sírhely négy sarkába fát ültettek.

A növényi jelek, díszítések a temetőben - így itt is - külön csoportot alkotnak.

A növény motívum igen elterjedt és legismertebb változata a szomorúfűz, mint sírjel (29, 30, 31. kép) E jól ismert református szimbólum átvitt értelemben a gyászt, lemondást, reménytelenséget és a fájdalmat jelenti. Árva vagy bánatos fűznek is nevezik vagy napóleonfűznek, mivel Napóleon sírján is fűz állt. A 137. zsoltár babiloni fűz megnevezése fordítói tévedés, mert itt helyesen sivatagi nyárfa szerepel. Európában a 17. században honosodott meg és lett később a református vallás ismérveként elterjedt sírjel. Kiindulási helye Debrecen volt az 1830-40-es években, innen terjedt el a tiszántúli vidékekre, és vált a református temetési szertartás hagyományos jelévé. Fejfára, majd sírkőre is felkerült a sokféleképpen stilizált növény motívum. Fa és fejfa összefüggés előzménye a régebbi élőfa ültetése volt a sírra. A fejfa egykor gyakrabban előforduló sírjel lehetett az Olaszi temetőben is. Ma egy² kidőlt, 1903-as olvashatatlan szövegű fejfa ezt a hagyományt őrzi.

Egyes kutatók szerint a fa jelképezheti az égbe vezető utat is. Egyszerűbb az a felfogás, mely szerint a földbe leszúrt fűzfavessző könnyen gyökeret ereszt, így lehet az újjászületés jelképe is.

A váradi temetőben formáját tekintve is igen változatos megoldásokat örökölt meg. **Geszty István** 1874-es sírkövén hármashalomból nő ki a fűz, más sírokon a törzs és a lomb más-más formában van ábrázolva.

Csürdöky Péterné 1901-es kövén a szomorúfűzön egy megdőlt kereszt van (32. kép). Ennek fordítottja látható Jöseph Safran esetében, amikor a sírkő keresztjében van a megdőlt fa. **Wesner Erzsébet** 1854-es síremlékén három sírjel is van egyszerre: kereszt, egy szál rózsa és végül szomorúfűz. A kereszt - fűz ábrázolásának változatosságát gyarapítja az az eset, amikor mindkét sírjel jelen van ugyanazon a sírkövön. Ilyen az 1834-ben elhunyt **Jakabffy Lázár** köve (6. kép), amelyen kereszt és két fűz is látható. **András Istvánné** (+1901) és **Terézia** (+1901) síroszlopain egyik oldalt kereszt, a másikon pedig fűz van vésvé.

A másik ismert református szimbólum a kehely, amelynek többféle ábrázolási módja látható. Ritkaság a kehelyben a kereszt megoldás, ami **Faulwetter Anna** 1950-es kövén van (33. kép).

A növény motívumok közül a lilium egy-két kivételesen szép formájával találkozunk az olasz temetőben. A liliumot már a középkorban is az ártatlanság, a szelídség és a tisztaság jelképeként használták.

Mint a szeplőtelenesség szimbólumát láthatjuk Szűz Mária és József kezében. Leginkább gyermekek és fiatal lányok sírkövére került fel ebben a temetőben is. E régi hagyomány továbbélése figyelhető meg két kislány sírkövén, **tordai Vasadi Margitka** és **Gabriella** esetében, akik fiatalon hunytak el.

Érdekes módon e jel felkerült olyanok sírkövére is, akik előrehaladott korban haltak meg, például **Ravasz István** „Adótárnok” esetében, aki 65 évesen 1916-ban hunyt el (35. kép).

A 17. században a tulipán mint sírjel egyre jelentősebb helyet foglal el. Vésett vagy domborműszerű ábrázolása a 18. század második felétől már igen gyakran használt sírjel. Eltört szárral főleg a fiatalon elhunytak sírkövére került fel. Erre is találunk példát ebben a temetőben is. A tizenegy hónapot élt **Nádasdy Margit** (+1873) és a háromévesen elhunyt **Nádasdy Béla** (+1879) sírkövén nyitott olaszkoszorúban látható a vésett, eltört szárú tulipán. Csak 18 évet élt és 1878-ban halt meg **Nagy László**, akinek szintén olaszkoszorúban eltört szárú tulipánnal állítottak emléket (36. kép). A fenti két esetben az említett virág a korai halál szimbóluma.

Ha a tulipán szívből nő ki, akkor a sírjel szerelmi, családi kapcsolatra utal. Az 1867-es Dekker-kövön a szívből három szál tulipán emelkedik ki, szimbolizálva a házastársak összetartozását, a szeretetet, ami összekötötte őket a halált megelőzően. A feleség az elhunyt férj sírkövének keresztjébe még egy eltört szárú tulipánt is vésetett, ami ritkán előforduló sírjel katolikus keresztteken (27. kép).

A nehezen ábrázolható rózsa egyik kedvelt díszítménye a sírköveknek. A katolikus egyház szertartásaiban és csodáiban nagy szerepe volt (Szent Erzsébet-legenda), a protestáns temetőkben ritkábban találkozunk vele. A letört szárú rózsa főleg fiatalok sírkövén fordul elő, mint a megszakadt élet, a halál szimbóluma. Jellegzetes példája ennek két csecsemő **Menotme György** (+1859) és **Etelka** (+1881) síremléke, melyen olaszkoszorúban látható az eltört szárú virág. **Sény Marika** (1879-1909) és **Ibolyka** (1898-1905) sírkövén szintén egy-egy

ilyen szépen vésett rózsát látunk (37. kép). Hasonló virág van **Weselényi Anna** 1875-ös ledöntött sírkövén (38.kép).

A polgárság a rózsza motívumot a múlt század közepétől egyre gyakrabban használta, ennek hagyománya szinte a mai napig fennmaradt. Mindkét változat előfordul, elmarad a nehezen kivitelezhető vésett forma. Főleg a domborműszerű faragott, de inkább az öntött díszítmények terjednek el. Ennek egy szép példája **Szilágyi István** 1938-as sírkövén látható (39. kép).

Olaszkoszorúval díszített sírkövekkel szintén találkozunk az Olaszi temetőben.

A kör az egyik legrégebb jelünk, mely a végtelenséget, az örökké megújuló és körbefutó létet, a világmindenséget jelenti. Sírjelként - a kora reneszánsztól kezdve - az olaszkoszorú szimbolizálja a halált követő végtelen életet. Általában a halotti koszorúk az éghez való tartozást, az Istennek szeretettségét jelentik, az elhunytat az Isten védelmébe ajánlják.

Ebben a temetőben az olaszkoszorú stilizált változataival találkozunk. Ritka az öntött vagy a domborműszerű faragott változata.

Egy múlt századi olvashatatlan síremlék olaszkoszorúja levél-díszítésű faragványa ma már talán az egyetlen ilyen megoldás ebben a temetőben (40. kép).

Kivéteklént fordul elő a szöveg fölé cementből öntött, nyitott forma **gyantai Szabó Lajosné** 1947-es sírkövén (41. kép). Általában a vésett formák a gyakoribbak. Ilyennel díszítették **Horváth Jolán** 1826-os síremlékét. Ebben az esetben a nyitott olaszkoszorúba oda került a kereszt is, ami gyakori eset (4. kép). Ehhez hasonló díszítményt láthatunk báró négyesi **Szepesi Árpád** megrongált és ledöntött kövén is. Az olaszkoszorú belsejét több esetben virág díszíti, mint az említett **Nagy László** 1878-as sírkövén. Az olaszkoszorú belső terét sok esetben foglalkozásra utaló jelek töltötték ki, erre már nincs példa az Olasziban. Gyakoribb és fellelhető ma is az üres koszorú megoldás. Ezt láthatjuk **Bodorfi Henrik** „közösön kedvelt magyar dalműénekes” 1875-ös síremlékén (99. kép). **Bakos Zsuzsanna** 1912-es kisméretű sírkövét szintén olaszkoszorú díszíti, belsejében kehellyel.

Sok esetben kovácsoltvas koszorúk láthatók a sírkerítések ajtaján is (42. kép).

Gyagyovszky Viktor 1900-ban felállított szép kovácsoltvas sírkeresztjét babérlevelekből készített fordított koszorú díszíti (43. kép).

A letört szárú növény motívum egy érdekes példája, amikor egy egész fát ábrázol eltört törzssel. Ilyen volt **Ferzsák János** 1928-as köve, amit a kerítés építésével tettek tönkre (44. kép). Szépen faragott munka az a tölgy, amely **Soltész Mária** 1942-ben készült sírfeliratát övezi.

Az Olaszai temetőben a krizantém is virág motívumként került fel a sírkövekre, pedig inkább csak sírvirágnak tartják. Sírjelként Váradon a század elején kezdik használni, amire a megmaradt kövek utalnak. Ilyet láthatunk **Frei Franciska** 1905-ös vagy **Boczony István** 1939-es sír-emlékén, ahol szépen faragva borul a sírfeliratot magába foglaló márványlapra.

Indás díszítmény is gyakran előfordul ebben a temetőben is kiegészítő motívumként. Fő motívumként alkalmazása szintén megfigyelhető (45. kép).

Más esetben növény-galamb díszítmény jelenik meg stilizált formában. Ezt láthatjuk **Miklovics Krisztina** 1938-as sírhelyén is (46. kép). A madár a sírkövön a halott égbe szárnyaló lelkét szimbolizálja. Legismertebb a Szentlelket szimbolizáló fehér galamb. A galamb a gyöngédség, ártatlanság és szelídség szimbóluma is. **Nagy Gyula** (1864-1869) - aki csak öt évet élt - sírkövére ez utóbbi jelentése miatt is került fel a galamb.

Érdekességnek számít, amikor a kriptá zárólapját faragott kőkoporsó fedte, aminek ma már csak széttört darabjai maradtak meg. Ilyen volt **Baróthy Pálné** 1856-os kriptáján.

Az égitestek tiszteletének átmentését jelenti a Nap-, Hold- és csillagábrázolás a sírköveken. Az Olasziban egy-két Nap-motívumos kő még látható ma is. A Biblia számos párhuzamot von Krisztus és a Nap között. Pusztító hatása is van, de nélküle nincs élet, az örök világosság jele is. Sírköveken síkban ábrázolva fordul elő, mint **Weitersutz János** 1846-os kövén is (47. kép).

Az itteni temető egyik legérdekesebb sírjele az Isten-szem, ami egyféle Nap-motívumként is felfogható. Ez Isten mindent látó szeme a Szentháromság jelével, a háromszöggel, melyből sugarak indulnak ki: a dicsőfény ... A temető egyik legszebb kövén ez a sírjel van, ezt **Varga Mihály** sírjára faragták 1856-ban (48. kép). Három teljesen azonos formájú ilyen kő áll még, egyet a közelmúltban törtek össze. Ez a sírjel látható egy korábbi - 1848-as - faragványon is, ami szintén összetörve porlad a földön.

Egykor több angyalt ábrázoló szobor is díszítette a temetőt, amiből mára már egy sem maradt meg.

Az angyal a sírhelyek gyakran előforduló szimbolikus alakja, általában az erő, a tisztaság és a földhőzkötöttségtől való szabadulás jelképe. Két jelentése is van a Bibliában, a görög fordítás szerint Isten küldöttét vagy szolgálóját jelenti, aki hírt vagy utasítást hoz. A szó másik értelme szerint inkább természetfeletti hatalom, aki az ég és föld, az Isten és ember között közlekedik. Az újkor angyalai nőkké váltak, az ókor hím vagy semlegesnemű társaival szemben. A 17. századtól az angyal legfőbb dolga halott lelkeknek mennybevitele volt. A harsonát fúvó angyal azonban a feltámadást, a túlvilági életbe vetett hitet jelképezi.

Az angyal egy ritka, sírkőre vésett alakja még megmaradt az Olaszi temetőben. Ez egy szárnyas, szakállas angyal, egyik kezében kialakuló, lefele fordított fáklya, a halál szimbolikája, a másikban pedig a végtelen, az öröklét jelképe, az olaszkoszorú van (49. kép).

A bölcsesség és az isteni titok szimbolikája a könyv, a Biblia és az Élet könyvét jelképezi.

Egy nyitott könyv sírjelként látható Szabó Lajos 1950-es sírkövén. A könyv lapjain az ismert szöveg a „Te benned hittünk eleitől fogva ...” olvasható. A márványlap felső részét még egy kehely is díszíti (50. kép).

A címet megkülönböztető jelként használták, a sírkőre vésetteket sírjelként is felfoghatjuk. Az itt láthatók is a nemzetiségi-családi megjelölést szolgálták. Az ismertebb családok közül az **ippi és érkeserűi Fráter**, a **köröstarjáni Hoványi család** címereit vagy a **kabaláspataki Ferdinyi család** címereit említhetjük meg. Mint általában a kápolnák homlokzatán szintén ott láthatók a családi címerek (51-52. kép).

A fentiekben bemutatott sírjelek a nagyváradi-olaszi temető legjellegzetesebb jelképei. Az egyre jobban pusztuló sírkövekkel lassan ezeket is elveszítjük, pedig néhányukból mára csak egy-két darab maradt meg. Jelentésüket ma már egyre kevesebben ismerik. Ismertetésükre és megmentésükre kevés lehetőség van.

A szülőföld ismeretében a „temetőföld” ismerete és hozzátartozik. Ha nem ismerjük az Olaszi temető értékeit, nem is tudjuk igazán, hogy mit is próbáljunk a megmaradottakból menteni.

Helytörténetünk egy része ebben a temetőben még megtalálható, és mint múltbéli hagyatékunk mentésre szorul.

Az állandó pusztulás és szándékos rombolás miatt erre kevés remény maradt ...

A temető elfelejtett kövei

Az Olaszi temető ma egyre gyakrabban kerül említésre a sajtóban és mindennapi beszélgetésünkben. Mindez az ott folyó építkezés, takarítás kapcsán történik, vagy az újabb pusztítások hallatán. Meglehet, a fogalom, hogy „Olaszi” sokak előtt ismert. Legtöbbször megmaradásának lehetőségét fontolgatják. Sokan nem ismerve, értékelve a múltat, egy kézlegyintéssel intézik el Várad történelmének eme darabját. Az elmúlt évtizedek sokunkban sikeresen irtották ki a múlt értékeinek megbecsülését, amelyhez ismereteink hiányossága is hozzájárult. Mint temető, kegyeletsértő minden sírhely elpusztítása. Szegényebbek leszünk minden megsemmisített sírkövel, legyen az egy ismeretlen egykori polgáré vagy sokak által ismert személyé. A sok üres, tátongó sírgödör jelzi a régebbi és újabb exhumálások helyét. Sok esetben csak az ottmaradt sírkő vagy annak töredékei őrzik az egykor elhantolt emlékét. A kövek megcsonkítva, bemocskolva is két évszázad emlékét őrzik városunk múltjából. Számuk egyre csak fogyatkozik, ami intőjel arra, hogy ha megmenteni nem tudjuk őket, legalább (egykori) ottlétüket jegyezzük fel.

Az egyre jobban polgárosodó várost tükrözi a temető is. A nagyszámú nemesi előnevek tulajdonosai mellett a polgárság rétege is büszkén örökítette meg foglalkozását (adótárnok, fésűkészítő mester stb). Az Olaszi temető egy időben főrangúak és főpapok temetkezési helye is volt, szintén ide lett eltemetve a városi és megyei vezetés élén állók egy része. Művészek, irodalomtörténetünkben ismert személyek találtak itt végső nyughelyet.

Tempfli József megyés püspök, várad-olaszi plébánossága idején, látva a túrhetetlen pusztítást, igyekezett kimenteni a temetőből az egyháziak nagy részét és ismert személyek földi maradványait. A Bazilika altemplomában lettek újratemetve, csak néhányat említve: **Lipovniczky István** megyés püspök - 1814–85 - (53. kép), **Fiedler István**, szatmár-várad megyés püspök - 1871–1957 - (54. kép), két tábori püspök és mások. Olyan ismert személyiségek voltak az Olasziban eltemetve, mint **Bunyitay Vince** - 1837–1915 - kinevezett püspök, kanonok, egyháztörténész, kinek a Várad Püspökségről írt munkája ma is jelentős forrásanyag. A várad vár és a megye műemlékeinek kutatója,

Rómer F. Flóris - 1815–1889 - apátkanonok, régész, szabadságharcos maradványait szintén innen mentették ki (55. kép). **Némethy Gyula** - 1867–1951 - címzetes apát, prelátus kanonok, igazgató-tanár, az egyházi művészet és történet kiváló ismerője a Bihar Megyei Régészeti és Történelmi Egylet titkára, alelnöke, majd elnöke. A Szigligeti Társaság vezetője volt, majd elnökévé választotta a Várad-i Katolikus Kör is és az Erdélyi Katolikus Akadémia.

A várad-olaszi plébániatemplomban kapott új sírhelyet Várad több ismert egykori személyisége. Az ismert, a város és a megye életében jelentős szerepet játszó családok között ott vannak a Fráter, a Gorove, a Haller, a Lónyay, a Gerliczy, a Beöthy és a Markovits családok tagjai. Ide lett újratemetve **Beleznay Antal**, a székesegyház volt karmestere, **Dóry József** főispán, **Sal Ferenc** egykori polgármester, **Hlatky Endre** főispán és mások. Itt van a hányattatott sorsú **Madách Imréné, Fráter Erzsébet** emléktáblája is (104. kép). **Gulácsy Irén** író nő férje, **Pálffy Jenő**, egykori káptalani főmérnök szintén itt talált végső nyughelyet (56. kép). Az 1891-ben meghalt **Kováts Mihály**, 1848-as honvédszázadosnak, Bem tábornok segédtsírtjének sírköve szintén a kriptában van (57. kép).

Az Olaszi temetőből exhumáltak egy töredékének bemutatása arra szolgál, hogy igazolja, mennyire jelentős kegyeleti és helytörténeti része volt városunknak.

A pusztítás, a szervezett és alkalomszerű exhumálások összezsugorították területét, kihangsúlyozva azt, hogy minden síremlékért kár, és mindenkinek joga van a végső pihenéshez.

Néhány ismertebb személy sírhelyét szeretnénk bemutatni a meglévőkből. Talán egyik legismertebb a **besenyői és örvéni Beöthy család**, amelynek tagjai jelentős szerepet vállaltak a megye életében. Így, már 1447-ben Beöthy László, a budai országgyűlésen Bihar vármegye követe volt. A család későbbi történetében többen követték példáját, al- és főispánok voltak (például Beöthy László főispán). Talán **Ödön** a legismertebb tagja a családnak, az 1848-49-es várad-i és bihari események szorosan kapcsolódnak nevéhez. Az Olaszi temető legrégebb kövei között van Beöthy Imre (+1830), valamint **Bertalan és Amália** testvérek síremléke (98. kép) szintén ebből az időből. A család történetéhez kapcsolódik, hogy a szabadságharc jó ismerőjének és megírójának, **Hegyesi Márton** feleségének, **Beöthy Eszternek** (1859-1943) sírköve szintén itt található. A szabadságharc alatt a család több tagja harcolt, így **Sándor, Vince, Zsigmond és György** is. **Beöthy György** még meglévő

sírkövén a következő olvasható: 1848–49-es honvédezredes, Bihar megye táblabírája, született 1809-ben, meghalt 1875-ben. Az emlékkövön ott olvasható Kálmán - 1866–1941 - és Beöthy György prelátus kanonok - 1893–1963 - neve is (58. kép). A kanonok a Bazilika altemplomában újra lett temetve, sírkövük megdőlt, mögötte üres sírgödör tátong. A temető sírkövei között van Beöthy Miklós - 1854–1904, Beöthy Ödön körjegyző - 1864–1913 - és Beöthy Zsigmond sírköve, aki 1904-ben halt meg. Az Olaszi templom kriptájában pedig Beöthy Lajos (+1785), Dienes (+1864), László (+1813) nevei olvashatók.

Az említett Beöthy Györggyel együtt 1849. december 18-án ítélték el Marzsó Imre nemzetőr-alezredest is, előbb kötél általi halálra, majd 15 év várfogságra. Ő a II. Bihari Nemzetőr-zászlóalj parancsnoka volt. Sarkadon adta át két tisztfiával kardját az oroszoknak. Itt halt meg pestisben felesége, a legendás hírű nápolyi Colonna hercegi család tagja. Egyetlen lányuk sírköve az Olaszi temetőben áll ezzel a felirattal: **Hadfy Waberer Jánosné** - született Verebélyi Marzsó Karolina (+1861).

A **váradai és micskei Baranyi család** több tagja részt vett a megyei vezetésben vagy harcoltak a csata mezején. Ide van eltemetve például Adolf - 1825–1904, Ágoston (+1894), aki 1872-ben Bihar egyik alispánja volt, majd Szilágy megye főispánja. A családnak a temetőben kriptája is van, ám ez is felnyitva, bemocskolva áll.

Meg kell említenünk a nagymúltú **körösnadányi Nadányi család** sírhelyét is. A kriptá kifosztva, sírkövük ledöntve idézi a múltat. A sírhely kovácsoltvas, liliomdíszítésű kerítése a temető talán legszebb ilyen emléke.

Az **aranyi és szentgerlicei báró Gerliczy család** sírhelyének töredéke is itt található. A kihantolt sír mellett a sírkő egy része még megvan, feliratáról tudjuk, hogy ide temették báró Gerliczy Ferencet, császári és királyi kamarást és őrnagyot, aki 1879-ben halt meg. Itt olvashatjuk báró Gerliczy István nevét, aki 1841-ben halt meg. A síremléket báró Gerliczy Félix készítette, aki 1860-61 között a megye alispánja volt (59. kép).

A **Sztaroveszky család** sírhelye is elhagyottan, megrongálva áll, de még őrzi az „orvostudor” Károly síremlékét, aki 59. évében, 1849-ben halt meg. A róla elnevezett utcanév még sokunk fülében ismerősen cseng.

A temető egyik legszebb még megmenekült síremléke, az egykori alispán, **Szunyogh Péter** földi maradványai fölött áll.

Az egyik síremlék megmaradt részén olvashatjuk, hogy az ide elhantolt, a király hű tanácsosa, a hadsereg főpásztora és az egyház bőkezű mecénása volt. Egyik táborigazgató emléket idézik e sorok.

Az itteni sírkőfaragás legszebb darabjai közé tartozik **Szigethy Ádám Lőrinc** premontrei kanonok (61. kép), főgimnáziumi tanár (+1863) és **Fekete Imre Gábor** premontrei tanár (+1856) itt maradt sírkövei (60. kép). Két elkülönített részben apácák sírjai sorakoznak, a kisebbik területen, ahol irgalmasok és orsolyások sírjai vannak, az öntvényből készült kereszteteket mind összetörték.

Még áll, még megmenekült a **Csengery család** síroszlopa, rajta Csengery Antal - 1788–1860 - és idősebbik fia, Imre - 1819-1885 - nevével. A család legismertebb tagja Antal - 1822–1880, Várad e nemzetet mélyen szerető szülőtte abban a megtiszteltetésben részesült, hogy az Akadémián, koporsóján ott láthatták Arany János koszorúját is. Később róla nevezték el városunk egyik utcáját.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc résztvevőire is emlékeztek a sírkövek egy része. A nemzet és az uralkodóház kiegyezését követően (1867) az elhunytak sírkövére már felvésték, hogy az illető fegyverrel harcolt a nemzet ügyéért. Az említett Beöthy Györgyön kívül az egykori honvédek és tisztek sírkövei között ott van a „Szabadságharc egyik bajnoka”, **Amigó József** szép síroszlopa, aki 66 évet élt és 1895-ben halt meg (62. kép). A legérdekesebb sírkövek egyikén **Nusz János** honvédhadnagy nevét olvashatjuk, aki 1822 és 1871 között élt városunkban (105. kép).

A császári és királyi hadsereg első világháború előtti tagjainak néhány sírkövét szintén megtaláljuk. (Főleg a 37. itteni József nádor gyalogezredből). Szomorú emlékeket idéz a két világháborúban elesettek síremlékei. Szóke Béla „árkász szakaszvezető” 1872-ben született és 1917-ben esett el a Kárpátokban. **Vitéz Vásárhelyi Mihály** emlékét őrzi egy másik sírkő, ő 26 évesen, 1944-ben halt hősi halált Miskolcon.

A **gálszécsi Ritoók család** sírhelyét egy erőgép nemrég rongálta meg, de még dacol az idővel. Városunk kiemelkedő személyisége volt Ritoók Zsigmond ügyvéd, a református egyházkerület főgondnoka és tankerületi főfelügyelő. Még áll **Hraniczky Károly** árvaszéki elnök, főszolgabíró és főügyész, Bihar megye tábla- és főszolgabírája síremléke. **Szentiványi Lajos** érdekes sírköve már megsüllyedve áll. **Galambszegi**

Géczi János Bihar vármegye főszolgabírája és **Fráter Kálmán** árvaszéki elnök sírköve is megmenekült még. **Makkoshetyei Gyula** császári-királyi kamarás, Nagyvárad táblabírájának sírköve is bizonyítja az állandó rombolást.

Itt van Papp Imréné, **Schulle Matild** íróő - 1899–1956 - vagy az 51 évesen, 1914-ben elhunyt **Hunyady József** színész sírköve.

Egy másik ledöntött sírkő **Vidosits Gyula** - 1862–1938 - „hírlapíró” emlékét őrzi. Várad két ismert építészének sírköve még áll, az egyik **Sztarill Ferenc** nevét olvashatjuk (106. kép), a **Guttman József**ét pedig már megrongálták (107. kép). Ez utobbi közelében állt **Hegyesi Márton** síroszlopa (108. kép) aki az 1848-as forradalom kitűnő ismerője volt.

A közhivatalnokok mellett feltüntetik foglalkozásukat mások is. Így például **Kádár Ödön** főpostafelügyelő, olvashatunk főmozdonyvezető, főkalauz, vagy fésűkészítő mesterről is. A társadalmi rangtól, foglalkozástól függetlenül egykor Várad lakói voltak, ez volt szülőföldjük és halálukkor e földbe lettek eltemetve. Kisemberként vagy a közért dolgozva, esetleg a nemzetért harcolva éltek városunkban. Várad sajnálatos történetéhez tartozik az is, hogy a temető bezárása után sírjukat feltörték, sírkövéket ledöntötték és összetörték

Kápolnák, címerek

A kápolnák a nemzetségi-rokoni temetkezés jellegzetes formái. Építésük a múlt század második felében egyre gyakoribb. Az Olaszi temetőben mára már csak négy kápolna maradt meg, piszkosan és romosan.

A legismertebb, a klasszikus stílusban épült **Haller** kápolna (63. kép). Ezt gróf Haller Ferenc kanonok (+1867), szülei hamvai fölé emelte 1841-ben. Így tehát ide van temetve apja, gróf Haller János és anyja Fáy Konstancia grófnő. A hallerkői Haller család német eredetű és a 15. században telepedtek le Magyarországon. A káploni ágból származó kanonok legismertebb testvére Sándor, aki 1848-ban országgyűlési képviselő, nemzetőr őrnagy, majd honvéd alezredes, ezt követően kivette részét a közéleti tevékenységből is, 1860-ban Bihar főispánja. (Őt nem ide temették.) A kápolna portikuszának timpanonján látható a **gróf Haller család** címere (64. kép). Az itt látható címerpajzs nagyban hasonlít a család nemzetkönyv szerinti négyelt címeréhez. Az első és negyedik mezőben látható az ún. szarufa, a második és harmadik negyed mégegyszer vágott, felül ék, alul jobbra orozslán. A kápolnán a pajzs fölött kilenc ágú grófi korona van, elmaradnak a sisakok és azok díszítményei. Haller Ferenc kanonok 1808-as, kissé átalakított, elfaragott, címerkőve sokáig kallódott a mostani múzeum melletti parkban. A kápolnába eltemetett családtagok az olaszi plébániatemplom kriptájában kaptak új helyet. A kápolna két mellékhomlokzatán is látható egy-egy címer. Az egyik a **szeremi Kelemen család** nemesi címere, akik rokoni kapcsolatban álltak a Hallerekkel (65. kép), például Kelemen János (+1874) felesége Haller Klára, aki a kápolnaalapító Ferenc kanonok nővére volt. Ide lehettek eltemetve - bár a rokoni kapcsolat régebbi - ezért került fel címerük a kápolnára. A címerpajzsot jobbról-balra, ferdén egy vágási vonal szeli át, melyben búzagalász látható. A vágási vonal felett és alatt egy-egy rózsa van. A címer sisakdíszé a csőrében rózsát tartó galamb. A család 1746-ban kapott nemesi címet, Erdélyből jöttek Biharba, ahol földbirtokosok lettek. Kelemen Péter negyven évig volt a vármegye szolgabírája, részt vett a szabadságharcban. Mások országgyűlési képviselők voltak. Az épület másik mellékhomlokzatán a **gróf Kornis** címer látható. Szintén ebből az ágból - bár ezzel a családdal is

régebbi a rokonság - Haller Anna, Kornis Mihály felesége volt. Így a kápolna temetkezési helyük is lehetett. A gönczruszkai Kornis családból Benedek már a 16. század elején a nagyváradai püspök helytartója, Gáspár 1594-ben Várad kapitánya, míg Zsigmond, 1636-43 között főispán. A család 1712-ben kap grófi rangot és az említett Károly (1797-1868) Mezőtelegdre, majd Váradra költözött. A kápolnán látható címerük: a pajzson felugró ún. egyszarvú, a címerpajzs fölött grófi koronán felugró pajzsalak (a pajzstartó alakok itt elmaradnak).

Egyes források szerint 1943-ban már ravatalozónak használták a kápolnát. Ma egyre elhanyagoltabb, piszkosabb, kriptájában az otthagytott koporsókon nagy halom piszok és törmelék éktelenkedik. Lassan a vakolat mindenhol lehull, tetőszerkezete egyre romlik. Felújítása, bezárása nem sokáig várthat magára. A gróf Haller család itt eltemetett tagjai ma a várad-olaszi plébániatemplom kriptájában nyugszanak.

A főbejáratról jobbra találjuk az 1880-1884 között épült **terpesi Markovits család** kápolnáját (66. kép). A család 1839-ben kap nemességet és a bihari Terpesre adománylevelet. A családtagok egy része a közéletben tevékenykedett, így például Kálmán 1887-96 között országgyűlési képviselő volt. A szabadságharc küzdelmében is részt vállaltak, így Vince huszárkapitányként harcolt. A főbejárat oszlopfői talán itt a legszebbek. Az ajtó fölötti félkörívben látható a családi címer (67. kép). A vízszintesen kettéosztott pajzs felső részén az egymással szemben álló oroszlánok hatágú csillagot tartanak. Az alsó részben méhektől körülvelt méhkas látható. A sisakdíszén, balját csípőre tevő kardot tartó, páncélos alak van. A kápolna a többihez hasonló állapotban van, azzal tetézve, hogy itt a kriptának kialakított rész már beázik, az alapokat rombolja a víz. A piszkos, szeméttel, törmelékkel teli kriptarész lehangoló látványt nyújt. A koporsók számára ebben a kápolnában van a legnagyobb alsó tér kialakítva. Az oszlopokkal három részre osztott boltíves kriptában még ott vannak az egymásra hajigált önkoporsók.

A harmadik kápolnát az ismert **Rimanóczy család** építette eklektikus stílusban (68. kép). Munkásságuk sokak előtt ismert, Várad épületeinek egy része, egy régi utcanév rájuk emlékeztet. A salamonfalvi Rimanóczy család a Dunántúlról származik. A bejárat fölött ebben az esetben is ott látható a család címere (69. kép). A címerpajzs négybe osztott: az első és nyolcadik mezőben görbe kardot tartó befele forduló oroszlánok

vannak, míg a második és harmadik mezőben egy-egy koronás sas látható. A pajzsot középen ék osztja meg egy részre, amiben egy kalászt markoló kar látható. A jellegzetes kalászt markoló kar érdekes a címerben, mert ez az ún. kalandos társulatok tagjainak a jele volt, melyek egykoron jótékonyági egyesületnek indultak. Később pedig tagjaiknak vagy az átutazó idegeneknek tisztességes eltemetése lett fő feladatuk. Világi-politikai jellege is volt, és mint ilyen, a szabadkőművesség előfutáraként is felfoghatjuk. A Rimanóczyak címerébe feltehetően nem véletlenül került a kalászt markoló kar. Az ide eltemetett családtagok szintén az olasz templom kriptájába lettek kimentve a pusztítás elől. A temető negyedik, még meglévő kápolnája a **Des Echerolles-Kruspér család** temetkezési helye volt (70. kép). A névösszetétel, a francia eredetű Echerolles család - akik a 19. század elején telepedtek le Váradon -, és a varbói Kruspér család együttes megnevezése. Echerolles Károly feleségül vette a Kruspér családból a szatmári-bihari ág utolsó tagját, Laurát. Ekkor lett a család neve és címere is egyesítve, a rétszentmiklósi előnévvel. Lent, a kápolnában, a koporsóknak kialakított helyek üresen állnak, de egy márványtáblán olvashatjuk azok neveit, akik feltehetően egykor ide lettek temetve. A márványtábla felső részén az egyesített címer látható **Allen Esperance** felirattal. A névsor rétszentmiklósi **Des Echerolles Károly** és fia felirattal kezdődik. A feleség és anya pedig az említett varbói Kruspér Laura volt, aki 1858-ban halt meg Váradon. Talán ő hozatta ide őseit és készítette ezt az emléktáblát. Itt látható - véleményem szerint - a mai temető legrégebbi évszáma, az árvamegyei törvényszéki bíró varbói Kruspér I. István halálának éve 1786 (az is feltételezhető, hogy nem Váradon halt meg, csak később hozták ide); II. István, aki 1791-ben hunyt el következik a névsorban, majd a később elhunytak évszámai vannak feltüntetve. A kettéosztott tábla második felén a feleségek nevei és haláluk évszáma látható, így Kruspér Istvánné, Ország Erzsébet esetében az is fel van tüntetve, hogy Máramaros-szigeten halt meg 1754-ben. A kupolás tetőszerkezettel ellátott szép kápolna bejárata fölött ott láthatjuk az egyesített címet (71. kép). A pajzs jobb oldala két részre van osztva, felül egy pálcával áttört liliom, alul pedig kútból kihajló két palmaág látható. A bal oldalon egy háromágú gyertyatartó van, amit két darab, hatágú csillag kísér. Ebben az esetben a sisak és a sisakdísz elmarad. A kápolnát nemrég kitakarították és bezárták, ellenben most egyfajta raktárnak használják.

Feltehetően rövidesen kiürítik, és végre úgy fog kinézni, ahogy ezt a többiek esetében is szeretnénk.

Az Olaszi temetőben néhány sírkövön szintén látható címer. Így az **ippi és érkeserői Fráter családból** Barnabás (1860-1937) síremlékén ott látható a családi címer: a pajzsban nyakán átlőtt, ágaskodó ló, sisakdísz ugyanaz (51. kép). A család a Dobra nemzetségből származik és tagjai már 1275-ben mint várjobbágyok kaptak nemességet. 1500 körül, az akkori Kraszna megyei Ippról veszik az ippi előnevet, címerük 1582 óta ismert, míg a családtagok Biharban, kimutathatóan csak 1654 óta. Ekkor kapták Bélmező és Érkeserű nevű birtokukat, ez utóbbiról vették fel második előnevüket. A család bihari ágából már 1605-ben István, szentjóni kapitány és ítélmester volt, Pál pedig 1654 körül II. Rákóczi György alatt hajdúkapitány, Mihály 1833-37 között alispán, Alajos pedig 1848-ban honvédtiszt. A család tagjai között találunk képviselőt, kamarást, ügyvédet, vagy olyanokat, akik birtokukon gazdálkodtak. A temetőben az említett Barnabás címeres sírkövén kívül még másokét is ott találunk, így például Fráter Kálmán (1858-1918) árvaszéki elnök sírhelyét. Két egymáshoz közel álló kövön Fráter Zsigmond (1876-1953) és Fráter Matild (1872-1934) nevét olvashatjuk. Ők már a nagymúltú család újabbkori történetének résztvevői. A Fráter család néhány tagja az olaszi plébániatemplom kriptájában kapott új nyughelyet.

A **Hoványi családnak** még fellelhető a bekerített sírhelye, amit nemrég újra megrongáltak. A család a múlt század elején telepedett le Köröstárkányban, majd felvették ezt az előnevet. Síroszlopukon - többek között - megtaláljuk **dr. Hoványi Gyula** (1860-1939) jogi szakíró nevét is. Nagyvárad tanulóanyagait külföldön egészítette ki, majd ezt követően városunkban a jogakadémia első dékánjaként dolgozott, közben szakmunkáit megjelenteti. Másik ismert tagja a családnak **Hoványi Ferenc** (1816-1871) prelátnak kanonok, akít a székesegyházban temettek el újra. Plébánosként kezdte, majd mint hittanár tevékenykedett. 1849-ben várad kanonok lett, majd 1856-ban pápai prelátnak. Tagja volt az Akadémiának és az egyház egyik jeles szakírójaként említjük. A temetőben álló síroszlopon ott van a családi címerük is (72. kép). A pajzs kereszttel négybe osztott, felső jobb negyedében ibolya látható. Ebben az esetben a pajzson csak a nemesi címer van, a sisakdísz elmaradt az Ora et labora jelmonddal együtt.

A temetőben néhány, kevésbé ismert család nemesi címerét is megtaláljuk. Ilyen a **kabalaspataki Ferdinyi József** címeres síremléke is. Az 1833-ban készült sírkő az egyik legrégebb a temetőben. A pajzsban egy koronás madár három ágat (?) tart a karmában. A pajzs fölött, sisakdíszként a nemesi koronán szintén ez a madár jelenik meg. Az ún. takarók szintén ki vannak vésve a sírkövön (52. kép).

Századunk első felében készült **porcsalmi Czibere István** (1863-1935) csendőrezredes címeres sírköve. A pajzsban egyarában álló gólya háromágú ostort tart. Sisakdíszként szintén ezt tartja a koronán nyugvó kar (73. kép).

A **váradvelencei Ambrus György** (1852-1925) cementből öntött címere még dacol a pusztító idővel. A pajzsbeli kétfarkú oroszlán három kalászt tart mancsában. Sisakdíszként itt a koronán nyugvó görbe kardot tartó kar jelenik meg. Az előbbi esetben a takaró ki van vésve, itt cementből öntve és ott vannak a pajzs két oldalán (74. kép)

A felsorolt címerek mellett lehet, hogy még lappang más címeres sírkő is. A leírottak legfőbb célja a figyelemfelkeltés volt, egy nagyon vázlatos családtörténettel összekötve.

Szükséges még megemlíteni három megsemmisült kápolnát: a **Havasy** kápolna, amely a református egyház kezelésében volt (97. kép), a **Komzsik** kápolna (102. kép), és a **Farkas** kápolna (103. kép)

Sírfeliratok

A sírkövek, fejfák jelei különböző információt adnak az elhunytól. Ezeket az ismereteket bővítik ki a rövidebb-hosszabb sírfeliratok. Az írásos adatközlés napjainkban már háttérbe szorította a jeleket, melyek mondanivalója már elég ismert.

A rövidítések közül az Olaszi temetőben is elterjedt az ismert református formula, az A.B.F.R.A. (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt).

A katolikus sírköveken - főleg a múlt század első felében - az I.N.R.I. rövidítés olvasható. Később gyakoribb formula lett az ún. Krisztus-monogram: I.H.S.

Érdekes módon a befejező rövidítések nem terjedtek el, ezeket általában kiírták.

Jellegzetes református kezdő sor az „Állj meg vándor ...”, „Utas ki itten jársz ...” forma. Mindkét vallás leggyakrabban az „Itt nyugszik ...” kifejezést használta. Egy 1849-es kő őrizte meg az „E néma sírhantok alatt nyugszanak ...” kezdetű feliratot; más esetben az „Itt nyugszik Istenben beldogult ...” változat, vagy az „E sírhant fedezi ...” sor olvasható (e három utóbbit nem használták gyakran).

A sírfeliratok záró sora is több változatban fordul elő. Leggyakoribb a „Béke poraira”, „Béke hamvaira” formula. Az „Áldás poraira!” és az „Áldás porai felett!” szintén kedvelt záró sor volt. A ritkábban használtak közé tartozott a „A béke angyala virasszon porai körül!” Néha hosszabb záró formulák is előfordultak, ilyen például a „Drága porai felett a hála és a kegyelet szelleme lengjen” vagy az „Üdvözült lelkének fényeskedjen az örök világozáság!”

Sok esetben tömör megfogalmazás zárja a szöveget: „A halál elválaszt/ A halál egyesít!”

A régies kifejezések egész sora maradt meg a múlt századi sírköveken. A „meghalálozott”, a „gyenge korokban”, „hült tetemei” és a „magzatai” a leggyakoribbak.

Sírversekben nem bővelkedik a temető, ám egy irodalomtörténeti érdekesség mégis itt található (34. kép). **Bartos Gábor**, valamint feleségének és nyolc gyermekének sírmlékén Arany János sírverse olvasható:

*Mint atya, mint hű férj sietett az övéi körébe.
Szíve családja után fáj vala, fölkeresé,*

*Itt lelem a nagy részt nóm és nyolc gyermekem, úgymond,
Értük alélt testem köztük alunni óhajt,
Kettő még viharos pályán oda van: Gyula, Gábor,
Isten az árva fiúk atyja, vezére te légy!*

Egy-két epitáfiumon szintén megmaradt még (15. kép). A Szarka család 1854-es sírkövén egy ilyen olvasható:

*Utas, ki itten jársz nézz e gyász oszlopra
Fel van nevek írva ennek oldalára
Szarka Gábor, Lajos, Jultsa volt e nevek
Gyenge virág korukban ide tetetnek
Három s tizenhárom, huszonegy évetek
Éltének it ezen szeretet testvérek
Ezer nyoltz százötvenegyedik év vala
Midön a halál reájuk rohana
Oh, élet és halál dicső fejedelme
Ki nekünk a mennyben job hazát ígére
Fogad be lelkeket boldogság körébe
Kik tétettek s még tétettnek
Ezen sír ölébe
1854/*

Tömör, egy-két soros sírvers az elhunyt jó tulajdonságait közli; **Szőke Béla** „7/7-es árkász” a Kárpátokban esett el 1917-ben, sírkövén ez áll:

*Példásan élt családjáért
Példásan halt hazájáért.*

Más esetben az elhunytól így emlékeznek:

*Ész, szív és becsület
Lengnek e hamvak felett.*

A korábbi sírfeliratok igyekeztek gazdagabb információkat adni az elhunytól. Egy 1848-as sírfeliraton ez a törekvés látszik.

*E néma sírhantok
alatt nyugszanak
Holt porai néhai
Moldoványi Annának,
Kit a kérlelhetetlen
Halál forrón szeretet
Szülei és testvérei
Köréből életénekt 21-ik
Évében december hó 28-án - 1848*

A sírfeliratok egyik jellegzetes vonása volt a nemesi előnevek kiírása. A mindennapi életben is használt előnevek (ma már elszoktunk ezektől) megkülönböztető jelként is felfoghatók, például: ippai és érkeserűi Fráter, okányi Szlávay és mások olvashatók a sírköveken.

Az előnevek mellett sok esetben a címerek is megjelentek a sírköveken, melyek szintén sírjelként is felfoghatóak, a családi, nemzeti ségi hovatartozást jelentették, jellegzetes temetkezési szimbólum is volt.

A különböző kitüntetések és rangok a sírfeliratok információ gazdagságát segítették elő, például: „Bárá Gerliczy Ferenc császári és királyi kamarás, nyugalmazott őrnagy”. **Rómer Flóris** sírkövén ez olvasható: „Váradai kanonok, jánosi apát, vaskorona rendi lovag” (még két olyan szó hiányzik sírkövééről, melyek azt közölnék, hogy ’48-as szabadságharcos és a múlt lelkes kutatója volt) (55. kép).

A megyei és városi vezetés élén lévők sírkövére feltétlenül kiírták a fő- és alispán, polgármester, táblabíró stb. megjelölést, például: **Dőry József** főispán, **Szunyogh Péter** alispán, **okányi Szlávay János** táblabíró, **Géczy János** főszolgabíró, **Székelyhídi Károly** körjegyző.

A jelentősebb pozíciók betöltését jelölő foglalkozások jelzése szintén szokásban volt, például: **Dús László** városi főügyész (100. kép), **Zalányi József** papneveldei igazgató, **kisvárdai Szokoly Tamás** országgyűlési képviselő és mások.

Az orvos, ügyvéd, színész és újságíró megjelölés szintén nem maradt el. Sztaroveszky Károly neve mellett szintén ott van már 1849-ben az „orvos tudor” kifejezés. Más köveken a következőket olvashatjuk: **Kövér Sándor** ügyvéd, **Losonczy Gábor** színművész, **Szidosits Gyula** hírlapíró.

Az 1867-es kiegyezést követően már a szabadságharc résztvevőinek sírkövén ott olvasható, hogy 1848-49-ben milyen rangban harcoltak, és később mi volt a foglalkozásuk, például: **Beöthy György**, 1848/49-es ezredes, Bihar vármegye „táblabírája” (58. kép), vagy **Lázár Mihály** „1848-as főhadnagy, köz és váltóügyvéd” (101. kép).

Az egyre jobban megerősödő városi polgárság is büszkén tünteti fel az elhunyt foglalkozását, például: **Szolnok János** mérnök, **Sixay Miklós** gyógyszerész, **Kádár Odön** postafőfelügyelő stb.

Ma már a gazdag információkat nyújtó, esetleg verses sírfeliratokkal ritkán találkozunk. Az Olaszi temetőben megfigyelhető, hogy a társadalmi, gazdasági változások mennyire befolyásolták még a sírfeliratok tartalmát is. (E változás az első világháborútól napjainkig nyomon követhető.)

Sírkerítések

Az Olaszi temetőből az értékes síremlékeket már nagyrészt összetörték vagy ellopták. A vandalizmusnak van egy újabb formája is: a sírkerítések szervezett lopása. Nem ócskavasgyűjtésről van szó, hanem gondosan előkészített lopásról, vigyázva, hogy a legértékesebb munkákat vigyék el. A megbízottak vandál munkájuk során összetörik a kerítésalapokat, feldőlják az egész sírhelyet. Az öntöttvas kerítésekkel nehezebb dolguk van, mint a kovácsoltvas munkákkal. A törekeny öntvényeket összetörik és darabjaikat általában ott hagyják (79. kép).

A temetőből - többek között - ellopták a körösnadányi Nadányi család stilizált liliom díszítésű sírkerítését is. A Standari család monogramos, virág motívumokkal díszített sírkerítése szintén erre a sorsra jutott (75-76. kép).

A temető egyik legszebb sírkerítés-ajtáját a 77. képen láthatjuk, ez sem menekült meg. A Lukács család sírhelyének legkevesebb százéves kerítését szintén ellopták, feldúlva a sírhelyet (78. kép).

Komoly szakmai tudást igényelt az a rózsabimbó-levél motívum kombinációval készült kerítés, amit forgalmas helyről és nem kevés erőfeszítéssel szedtek szét (80. kép).

A kandeláberek sem menekültek meg. A nemrég renovált Rimanóczy kápolna homlokzatát díszítő két kandelábert szintén kiszedték.

A felsoroltakat még lehetne folytatni, a sírgyalázók igyekeztek minden értékes kerítést ellopni.

Az Olaszi sírkerítései általában stilizált növényi díszítéssel készültek. Az értékesebb munkák a múlt századból és századunk első feléből valók. A temetkezési vállalkozók, kőfaragó műhelyek általában sírkerítést is készítettek. Például az említett Weiszlovits Adolf és Fia cég nemcsak temetkezéssel és kőfaragással foglalkozott, hanem a kerítések előállításával is.

A kerítések kedvelt díszítménye a liliom volt. A virág általában a heraldikában is használt formát kapott (81-82. kép). A szent sír liliommal volt feldíszítve, feltehetően ennek utóhatásaként alakult ki a virág gyakori megjelenítése a sírkerítéseken.

Másik kedvelt díszítmény a bimbó vagy a kinyílt rózsza ábrázolása volt. Ilyet láthatunk az ismert Baranyi család sírkerítésének ajtaján (83. kép).

A Gitye család sírhelyének nagyméretű kerítésén több sírjelként is használt díszítmény volt. A szív mellett stilizált virágszirom, bimbó- és inda motívum is látható (84. kép) Az 1876-ban kovácsolt monogramos kerítés egy része halotti lepelre vagy gyászasztali terítőre emlékeztetett a kereszt, kehely és bojtos díszítésével. A bojtok a halotti zászlókra is emlékeztetnek (85. kép). Mára már ez is eltűnt.

Az Olasziban még fellelhető sírkerítések nehezen tudnak bennünket arról meggyőzni, hogy egykor Nagyvárad legszebb sírkertje volt.

A temető szobrai

A temető arculatát alakító szobrok sem kerültek el a pusztítást. Néhányukat a hozzátartozók mentettek ki, látván, hogy itt előbb-utóbb összetörik őket.

A temető egyik legszebb síremlékét Tempfli József megyés püspök mentette meg az 1980-as évek elején. Ez egy szomorkodó női alakot ábrázol, bár a kompozíciót díszítő rózsza miatt Szent Erzsébet alakja is lehet. A szobor egykor a **báró Luzsenczky család** sírhelyét díszítette, ma az olaszi plébániatemplomban van (86. kép).

Szent Erzsébet alakját több esetben megmintázták. A rózsza-legendát idézi az a dombormű-síremlék is, mely bár ledöntve, de még meg van a temetőben (87. kép).

A temető főbejáratánál volt a gyermekét ölében tartó anya szobra. A megcsonkított kompozíciót (fejét letörték) 1997 júliusában, feltehetően a család távolította el, féltve a további rongálástól (88.kép). Ezzel a megszokott szoborral ismét szegényebb lett a temető. Ma már csak a sírkő-szobortalapzat őrzi egy anya emlékét a következő felirattal: „Élete áldozat volt a gyermekeiért”.

A szobrok és domborművek - sok esetben - kiemelkedő művészi tudásról árulkodnak.

Szent Erzsébet alakja mellett az angyalábrázolás is kedvelt síremlékforma volt e temetőben. Gyakori a barokkos, szárnyas gyermek-angyal megformálása is (89. kép).

A szobrok mindig külön hangulatot kölcsönöznek egy temetőnek. Egyesek vallási üzenetet hordoznak, sírjelként külön jelentésük van (90. kép). Mások az elhunytat ábrázolva emlékeztetnek rá, vagy allegorikus formában jellemeiket emelik ki.

A legújabb veszteségek

Az 1989-es eseményeket követően reméltük, hogy a temető sorsa is jobbra fordul. Sokáig nem történt semmi, majd 1995 tavaszán a polgármesteri hivatal elhatározta a temető parkosítását és felosztását úgy, hogy ez kielégítette a három egyház építkezési igényeit is.

A református és a görög katolikus egyház elkerítette saját részét. Az első kártételek már ekkor jelentkeztek. A görög katolikus egyház a kerítésoszlopok letételével több sírhelyet átvágott. A református egyház vízvezetéket tett le, amikor az árokásás során a munkások több sírkövet összetörtek. Ekkor semmisült meg - többek között - Gulyás Júlia (+1856), ma már ritkaságnak számító, „Isten-szem”-mel díszített köve.

A temető felosztását követően részben kiirtották a bozótot, ami csak félmunka volt. A kivágott bokrok és a szemét egy részét az újra megbolygatott kriptákba dobták. Az évtizedek óta fosztogatott, pusztított kripták ekkor a végső kegyeletsértést is megkapták. A kripták építése a feltörekvő polgárság temetkezési kultúrájának része. Az Olaszi temető arculatához tartoztak ezek a szépen körülkerített, növényekkel díszített sírhelyek. Ma egyet sem találunk, amelyen ne lenne valami pusztítás.

A reformátusok - területükön - 1995 tavaszán megkezdték a nagyváradi-rogériuszi templom építését. A sírkövek és a csontok nagy részét összeszedték, melyeket majd a torony alatti kriptában helyeznek el.

A görög katolikus egyházi központ alapozásakor a csontokat és a koporsómaradványokat egyszerűen szétszórták (91. kép). A felvonulási területet úgy tették szabaddá, hogy földgyaluval leradírozták a sírokat. Ekkor került a törmelék alá Balogh István, Nagyvárad egyik legjelentősebb festőjének sírköve is.

Az egyházi építkezésekkel, területi veszteség érte - éri a temetőt. (Egyre kevesebb a megmaradó sírhelyek száma). Félő, hogy ezt csak növeli a tervezett katolikus szeretetotthon felépítése.

A „városrendezés” is kivette részét a temető pusztításából. A közlekedési út bővítése ürügyén 4,5 méterrel került beljebb a kerítés. A kerítésalap ásása során átvágták a sírokat és egy részük a kiszélesített

út alá került. A sírkövek egy részét összetörték, ezeket a rendezetlen területen hagyták. Itt semmisült meg Középesy Gyula - 1846–1917 - törvényszéki jegyző és múzeumőr sírköve (92. kép). Az 1896. június 27-én megnyitott Múzeum régiségtárának őre volt, tevékenységével jelentősen hozzájárult az intézmény jó működéséhez. Nagy Márton - 1860–1941 - és családjának síremléke is a kerítésen kívülre került. Unokája sikertelenül kilincselte a hatóságoknál, hogy megmentse a sírkövet (93. kép). Egyes információk szerint csak saját erőből sikerült. A jogot végzett Nagy Márton élete nagy részét a vármegye szolgálatában töltötte. Író is volt és főmunkatársa a Szabadság és Nagyvárad lapoknak. Sok neves váradi személyiségnek állított emléket írásaival.

Már sokkal korábban megsemmisült - és emlékét is alig őrizzük - az író, szerkesztő, közéleti ember és ügyvéd Hegyesi Mártonnak sírköve. Bihar vármegye 1848/49 című munkája ma is jelentős forrásanyag.

A kerítésépítés során sok sírkövet egyszerűen a szemétdombra vittek. Itt állt, és ez történt a gattajai Gorove család címeres síremlékével is (94-95. kép). Ebből az örmény eredetű családból jelentős személyiségek kerültek ki: László - 1785–1839 - író, István - 1819–1881 - a reformmozgalom kiemelkedő alakja a szabadságharc alatt az ún. béke párthoz tartozott. Hazatérve az emigrációból Deák-párti politikus lett; Antal 1849-ben a 103. zászlóalj parancsnoka volt, a szabadságharc leverése után nyolc évet közlegényként Itáliában szolgált.

Az Olaszi temetőben az eltelt hét év alatt semmi sem változott, tovább pusztul, pusztítják.

Pozitívként kell megemlíteni, hogy a református templom építése során a csontokat és a sírköveket megmentették.

Bezárták a Des Echerolles-Kruspér kápolnát. Az egyház és a család Magyarországon élő tagjainak köszönhetően renoválták és bezárták a Rimanóczy kápolnát.

Balogh István festőművész - 1890–1956 - sírkövének kimentése említésre méltó kezdeményezés volt (96. kép). Az, hogy Nagyvárad egyik legjelentősebb festőjének sírköve biztonságos helyen van, szükség volt azok összefogására, akik szívükön viselik a város múltbéli értékeinek megmentését. Ebben vett részt **Méder Árpád** geológus, a Bihari Református Egyházmegye főgondnoka, **Dukrét Géza**, az EKE országos és helyi elnöke, **Jakobovits Miklós** festőművész, a Barabás Miklós Céh elnöke és **Garnai Sándor**, a református templom építésvezetője.

A helybeli televíziótól **Meleg Vilmos** elkezdett forgatni egy videofilm. Ugyanezt tették a Keresztény Ifjúsági Mozgalomtól **Rencsik Imre** teológus vezetésével. A temető értékeinek videofilmes megörökítése fontos feladat lenne, bemutatása pedig hozzájárulna helytörténeti ismereteink bővítéséhez.

A Bihari Napló hasábjain a temető védelmében vagy az ott elkövetett pusztítások láttán több cikk jelent meg **Péter I. Zoltán** és **Szegedi László** tollából.

Dióhéjban ezek a fordulatot követő több mint hét év eseményei, melyek jelentősen befolyásolták a temető sorsát. Ezek a pusztulás-pusztítás és a kezdeményezések eredményei.

Mindenszentek és halottak napja

A mindenszentek és a halottak napi készülődés lehangoló látványt nyújt ebben a temetőben. Itt, akinek még megvan szerettei sírhelye, előbb bozótot kell irtania, hogy hozzáférjen. Néhány sírhelyen ezen a két napon itt is virág van és gyertya ég. Szomorú volt 1995 őszén (ekkor az építkezés miatt sok sírhelyet elpusztítottak) a földgyaluval leradírozott sírok helyét keresők látványa. Többen a sír feltételezett helyére tűzték a virágot és oda állították a gyertyákat. A feldúlt temetőrészen néhány sírkereszt még megmaradt, sok esetben ezekre is gyertya került (97. kép).

Sokan, mivel már nincs meg a családi sírhely, a főkeresztnél teszik le virágaikat. Ez szokássá vált, amióta a sírok egy része elpusztult a korábbi tömbház és a most is tartó garázs- és egyházi építkezések miatt.

Sokan kimentették őseik porladó csontjait, másoknak erre nem volt lehetőségük. Ha kevés is, de még ma is van gondozott sír. Ha máskor nem is, de ezen a két napon általában eszükbe jut sokaknak az Olasziban lévő (általában elhanyagolt) sírhely. A lezárt temető évtizedek óta őrizetlen, szándékos-szervezett pusztítása folyt. Sokan reménytelennek látták sírhelyeik rendbetételét, rövid időn belül újra a pusztítás tett mindent tönkre.

November első és második napján, ha egyre kevesebb helyen is, de égnek a gyertyák az Olaszi temetőben.

Felhasznált források

I. SZAKIRODALOM

1. Balassa Iván: **Magyar falvak temetői**, Bp. 1989.
2. Dr. Borovszky Samu (szerk.): **Bihar vármegye és Nagyvárad**, Bp. 1901.
3. Fehér Dezső (szerk.): **Bihor - Bihar megye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve**, Nagyvárad, 1933–1937.
4. Fodor József: **Nagyvárad-i schematizmus 1995**.
5. Hoppál Mihály: **Etnoszemiotika**.
6. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig**. Convex, Nr. 1994.
7. Pocsai Judit - Tóth László: **Csendes kertek**, Bp. 1990.

II. CIKKEK, JEGYZETEK

1. Implon Irén: **A kövek visszanéznek** (Jn. Nagyvárad-i tollrajzok) Nv. 1993.
2. Méder Árpád: **Templomot épít a Nagyvárad-Rogériuszi Református Gyülekezet** (Jn. Partium) Nv. 1995. febr.
3. S. Német Katalin: **Az ősök sírjai avatják az országot hazává** (Jn. Bihari Napló, 1990. nov. 1).
4. Péter I. Zoltán: **Hol sírjaink domborultak** (Jn. Bihari Napló) 1994. okt. 29-30.;
Nincs kegyelet? (Jn. Bihari Napló, 1995. aug.).
5. Szegedi László: **Munkálatok a várad-velencei temetőben** (Jn. Bihari Napló, 1994. okt.).
6. **A temető régi térképe.**
7. **A Barátok-altemplomába újra temetettek**
Kiss Albert esperes szíves közlése.
8. **Nagyvárad törvényhatósággal felruházott várostérképe 1890.**

Tartalomjegyzék

Előszó	3
Volt egyszer... ..	5
A legrégebbi sírkövek	7
Sírjelek	18
A temető elfelejtett kövei	27
Kápolnák, címerek	32
Sírfeliratok	37
Sírkerítések	40
A temető szobrai	42
A legújabb veszteségek	43
Mindenszentek és halottak napja	45
Felhasznált források	46
Fényképek	49

FÉNYKÉPEK

1. A Várad-Olaszi temető legrégibb sírköve

2. Lábszárcsontos koponya a megfeszített Krisztus alatt (1820)

3. Szív alakú kő 1823-ból

4. Sírkő 1826-ból
Méder Árpád felvétele

5. Beöthy Imre latin feliratú sírköve (1830)

6. A romantikus Jakabffy-kő (1834)

7. A Lukács síremlék (1834)

8. Jellegzetes sírkőforma a 19. sz. első feléből

9. Krisztus-monogramos kő
1846-ból

10. Feloszlopokkal díszített sírkő
1849-ből

11. „Ereszes” díszítés
egy 1849-es sírkövön

12. Egy 1856-os kő
a premontreiek emléket idézi

13. A kereszt erről is hiányzik
(1857)

14. Neogótikus síremlék
(1862)

15. Epitáfiumos kő szomorúfűzzel
(1845)

16. A '48-as hadnagy,
Szolnok János sírköve
(1890)

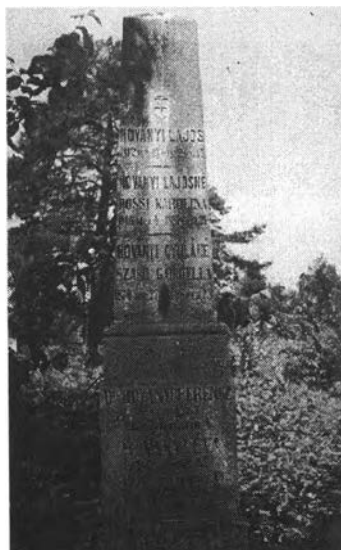
17. Az „orvos tudor”
1849-es köve

18. "Ereszes" kő
1873-ból

19. Asztalos Ferenc '48-as hónap
jellegzetes sírköve

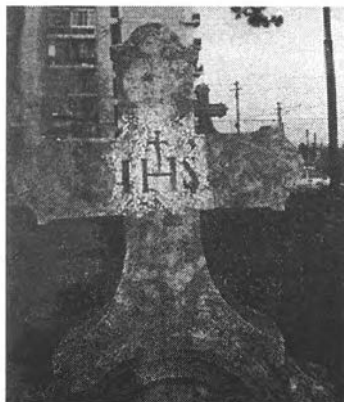
20. A Hoványi család
obeliszkje

21. Az Olaszai főkeresztje

22. Krisztus-monogram

23. Krisztus-monogram
keresztén

24. Kidöntött kereszt

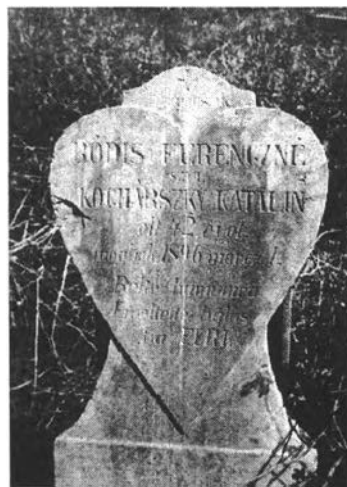
25. Egy szép öntvény

26. A hit-remény-szeretet
szimbolikája
(1857)

27. Szívből kinövő tulipán
(1867)

28. Szív alakú sírkő

29. Szomorúfűz-ábrázolás

30. Szomorúfűz - kőtáblán

31. Szomorúfűz - obeliszken

32. Szomorúfűz és kereszt

33. Kehelyben - kereszt

34. A Bartos család síremléke

35. Szépen faragott liliom

36. Olaszkoszoróban eltört szárú virág (1878)

37. Rózsa - eltört szárral

38. A korai halál szimbóluma

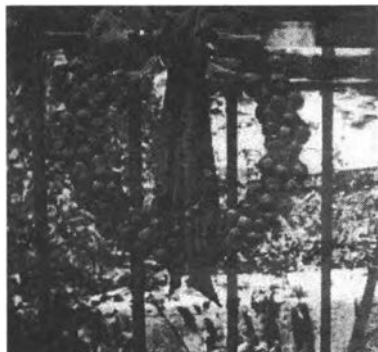
39. A rózsza öntött változata

40. Babérkoszorú

41. Nyitott olaszkoszorú

42. Kovácsoltvas olaszkoszorú
sírkertésen

43. Az egyik legszebb
kovácsoltvas munka

44. Az eltört törzsű fa

45. Indás díszítés

46. Galamb-ábrázolás

47. Nap-motívum

48. Isten-szem (1856)

49. Szárnyas angyal
sírkereszten

50. A nyitott könyv

51. Az ippi és érkeserői
Fráterek
címere

52. A kabaláspataki
Ferdinyi József címere
1833-ból

53. Lipovniczky István püspök
(1868–85) síremléke
Méder Árpád felvétele

54. Fiedler István püspök (1871–1957)
sírköve
Méder Árpád felvétele

55. Rómer F. Flóris
apátkanonok sírköve
Méder Árpád felvétele

56. Pálffy Jenő,
Gulácsy Irén férjének sírköve
Méder Árpád felvétele

57. Bem segédtszjtjének sírköve
Méder Arpád felvétele

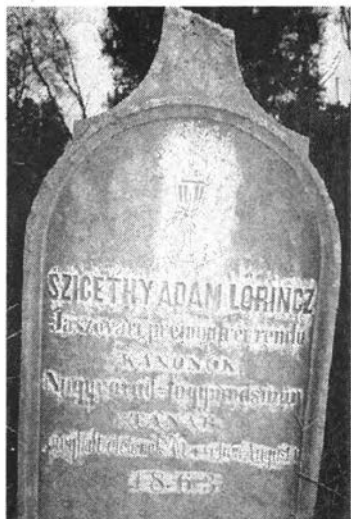
58. A Beöthy család sírköve

59. A Gerliczy síremlék maradványa

60. Fekete Imre Gábor
kanonok sírköve (1856)

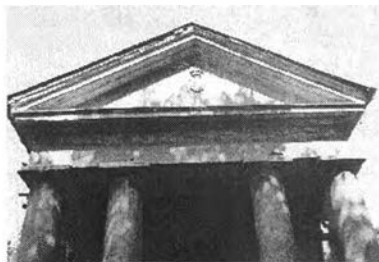
61. Szigethy Ádám Lőrinc
kanonok sírköve
(1863)

62. A szabadságharcos
Amigó József sírköve

63. A Haller család kápolnája

64. A kápolna dór oszlopfői fölött a
Haller család címere

65. A Haller kápolna
egyik mellékhomlokzata
a Kelemen család címérével

66. A Markovits kápolna

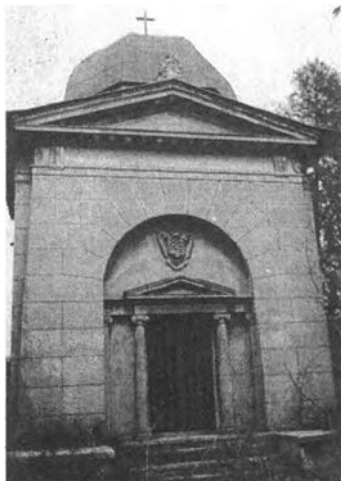
67. Korinthoszi oszlopfő és címer
ábrázolása
a Markovits kápolnán

68. Az eklektikus
Rimanóczy kápolna

69. A Rimánóczyak címere

70. A Des Echerolles-Kruspér kápolna

71. Ion oszlopfők és címerábrázolás a Des Echerolles-Kruspér kápolnán

72. A Hóványi család címere

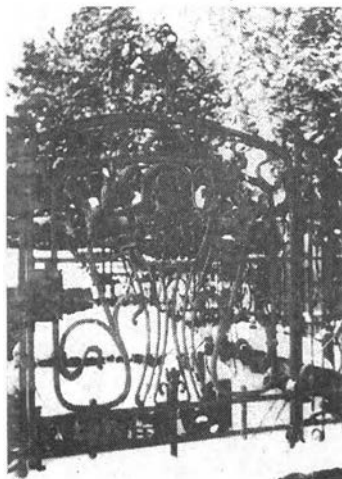
73. A Czibere család címere

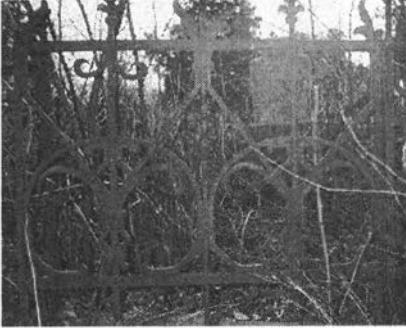
74. A váradvelencei
Ambrus család címere

75. A Standari család sírkerítése

76. Ajtó - monogrammal

77. Egy eltűnt kovácsoltvas ajtó

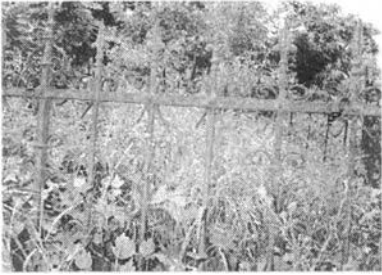
78. Sírkerítés 1834-ből

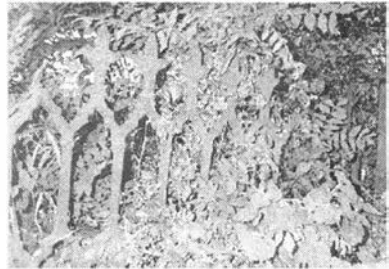
79. Összetört öntvények

80. Rózsabimbó-levél motívumos kerítés

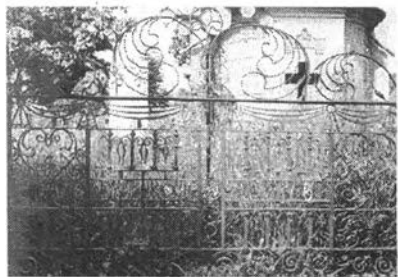
81. Kovácsolt liliomos díszítés

82. Liliom - öntvényből

83. Rózsa motívumos
sírkerítés

84. Sírkerítés 1876-ból

85. Kehely és kereszt díszítés

86. A Luzsenczky síremlék

87. Szent Erzsébet alakja

88. Az anya-szobor

89. Szárnyas gyermekangyal
Méder Árpád felvétele

90. Angyal, mint sírjel
Méder Árpád felvétele

91. A csontokat szétszörták

92. Középesy Gyula sírkövét
is széttörték

93. Nagy Márton síremléke

94. A Gorove síremlék

95. A Gorove család címere

96. Balogh István sírköve

97. A Havasy Zsigmond által alapított
egyetlen református kápolna
az Olasziban

98. Beöthy Bertalan és Amália
sírköve

99. Bodorfi Henrik sírköve

100. Dús László városi főügyész
és Losonczy Gábor színművész
sírköve

101. Lázár Mihály
1848-as főhadnagy sírköve

102. A Komzsik család kápolnája
Méder Árpád felvétele

103. A Farkas család kápolnája
Emődi János felvétele

104. Madách Imréné sírköve

105. A '48-as szabadságharcos
Nusz János
sírköve

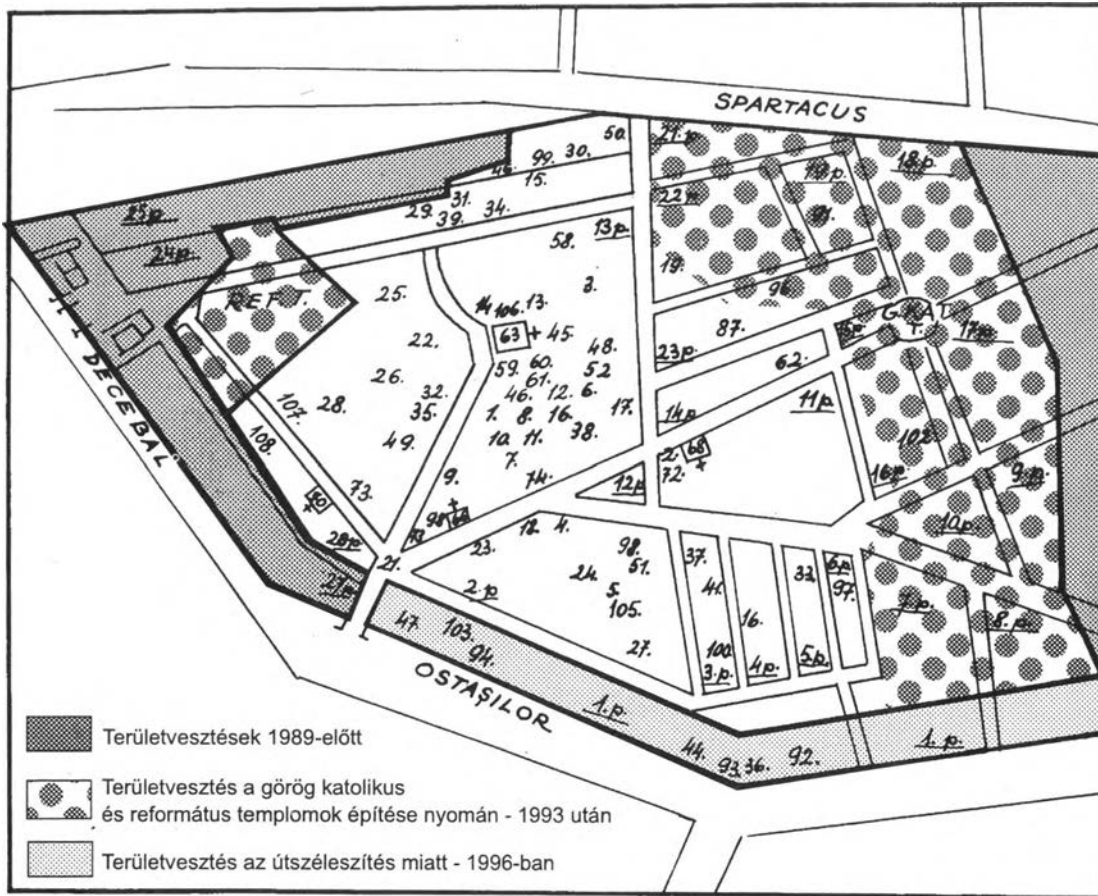
106. Sztarill Ferenc építész
sírköve

107. Guttman József építész
sírköve

108. Hegyesi Márton
egykori síremléke

Készült

a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Fórizs Attila igazgató

En vagyok
a feltámadás és az élet
a ki én bennem hiszzen
ha szinten meghal is.
élni fog. Sancti Joannis 3:125